

DEL III

MAKROØKONOMI

DEL III

	Side
Nasjonalregnskapsbegrepene	54
Noen nasjonalregnskapsbegreper	54
Kapitalslit, nettoinv. og nettonasjonalprod.	54
Faktorinntekt	55
En viktig sammenheng	55
Nasjonalregnskap og nasjonalbudsjett	57
Produksjon, kretsløp og "enveiskjøring"	58
Debatten om bruttonasjonalprodukt-begrepet	58
Sysselsetting og arbeidsløshet	61
Perioder med arbeidsløshet og perioder med mangel på arbeidskraft	61
Samlet etterspørsel og samlet tilbud	62
Sammenhengen mellom sysselsetting og samlet tilbud	62
Sammenhengen mellom sysselsetting og samlet etterspørsel	64
Tilbud- og etterspørselsforhold som fører til arbeidsløshet	65
Tilbuds- og etterspørselsforhold som gir full sysselsetting	68
Noen spesielle sysselsettingsproblemer	70
Sysselsettingspolitikk	72
Noen etterspørselsbegreper	72
Tiltak for å øke etterspørselen etter innenlandske produkter	73
Tiltak mot spesielle sysselsettingsproblemer	74
Penger og kredittmarked	75a
Hvorfor har pengesedlene verdi	75a
Byttehandel	75a
Bruk av en vare som byttemiddel	75b
Mynter	75b
Innløselige pengesedler	75b
Uinnløselige pengesedler	75c
Bruk av bankinnskudd ved betalinger	75c
Norges Bank	76
Statsbankene	76
De private bankene	76
Andre kredittinstitusjoner	77

	side
Låneformidling og økonomisk innflytelse	77
Kredittpolitikk	77
Noen prisbegreper	78
Prisindekser	78
Målinger i løpende priser og målinger i faste priser	80
Nominelle inntekter og realinntekter	81
Prisnivået	81
Inflasjon	81
Tre teorier om prisutvikling	82
Etterspørselsbalanse-teorier	82
Spiralteoriene	82
Kvantitetsteorien	84b
Er en av de tre teoriene "den rette"?	85
Litt mer pristeori	86
Modifikasjoner og utvidelser av spiralteorien	86
Kravet om rimelige inntekter	87
Et eksempel på en spiral som gir stadig raskere prisstigning	89
Etterspørselsbalanse-teorien, spiralteorien og forholdene i Norge i dag	89
Prisutviklingen i utlandet	90
Prispolitikk	90
Stabile priser som målsetting	90
Offentlige tiltak for å bremse på prisstigning	92
Phillipskurven	95
Kombinerte inntektsoppgjør	98
Hva er et kombinert inntektsoppgjør?	98
Det kombinerte inntektsoppgjøret våren 1976	98
Noen argumenter for kombinerte oppgjør	99
Hvilken innflytelse har den jevne mann og kvinne på utfallet av kombinert oppgjør?	101
Organisasjonenes frie forhandlingsrett og Stortingets suverenitet over skattepolitikken	102
Venstresosialistisk kritikk av kombinerte oppgjør	102
Avsluttende merknad	103-105
Konjunkturer	106
Hva menes med konjunkturer?	106
Litt konjunkturhistorie	106
Litt konjunkturteori	107

Økonomisk vekst	108
Hva er økonomisk vekst	108
Årsakene til økonomisk vekst	108
Offentlige tiltak for å få rask økonomisk vekst	109
Debatten om målsettingen om rask økonomisk vekst	110
Utenrikshandel	111
Grunnlaget for utenrikshandelen	111
Offentlig påvirkning av utenrikshandelen	112
Internasjonale avtaler om avvikling av offentlige tiltak	113
Multinasjonale selskaper	114
Balanseproblemer overfor utlandet	116
Valuta	116
Betalingsbalansen	116
Målsettingen om balanse i driftsregnskapet	119
Målsettingen om balanse i driftsregnskapet kan komme i konflikt med målsettingen om full sysselsetting	120
Debatten om frihandel	122
Innledning	122
Noen argumenter for frihandel	123
Ulemper ved ensidig produksjon	124
Styringsbehov og styringsmuligheter	124
Oppfostringsargumentet	126
Alternativene til frihandel	126
Internasjonale betalinger	
Konvertering av valuta	129
Flytende og faste valutakurser	130
Devaluering og revaluering	131
Seddelbankenes valutareserver	133
Framtidsutsikter	135

	side
Målsettingene for den økonomiske politikken	137
Grunnleggende og avledede målsettinger	137
Et eksempel på et sett av målsettinger	137
Kommentarer til eksemplet	139
Målsettingene i 1970-årene	140
Offentlig økonomi	141
Oversikt over den offentlige økonomiske virksomhet	141
Finanspolitikk	142
Etterspørselsbalansepolitikken i Norge i etterkrigstiden	145
Avsluttende merknad	145

NASJONALREGNSKAPSBEGREPENE

Noen nasjonalregnskapsbegreper

Med et lands bruttoproduksjon i et bestemt år mener vi summen (målt i penger) av alle varer og tjenester som blir produsert i landet i løpet av dette året.

Et lands bruttonasjonalprodukt defineres ved følgende regnestykke:

$$\begin{array}{r} \text{Bruttoproduksjon} \\ - \text{Vareinnsats} \\ \hline = \text{Bruttonasjonalprodukt} \end{array}$$

Fradragsposten vareinnsats omfatter de varene som er brukt opp under produksjonen. Eksempel: Vareinnsatsen i en mølle kan blant annet bestå av kornet som blir malt og av oljen som driver maskinene i mølla.

Jord, skog, bygninger, maskiner, varelagre o.l. kalles realkapital, mens pengesedler, bankinnskudd og andre fordringer kalles finanskapital.

Nydyrking av jord, bygging av boliger, produksjon av maskiner og andre tiltak som bidrar til å øke realkapitalen, kalles investering. Summen av all investering som foretas i løpet av et år kaller vi brutttoinvesteringen i dette året.

Kjøp av varer og tjenester fra utlandet kalles import, mens salg av varer og tjenester til utlandet kalles eksport. Er verdien av importen større enn verdien av eksporten, kalles differansen importoverskudd.

Offentlige myndigheter bruker varer og tjenester til administrasjon, militærvesen, drift av sykehus og skoler o.l. Dette kaller vi offentlig forbruk. Med privat forbruk mener vi det folk bruker av mat, klær, turistreiser o.l.

Kapitalslit, nettoinvestering og nettonasjonalprodukt

Slitasje, elde og skader reduserer verdien av bygninger, maskiner og annen realkapital. Slik verdiforringelse kaller vi kapitalslit.

Hvis vi fra bruttoinvesteringen trekker kapitalslitet, får vi en størrelse vi kaller nettoinvesteringen. Begrepet "nettoinvestering", kan også defineres ved å si at nettoinvesteringen i et bestemt år er lik økningen av realkapitalen i løpet av dette året. Har vi definert nettoinvesteringen på denne måten, kan vi definere begrepet "bruttoinvestering" ved å si at bruttoinvesteringen er lik nettoinvesteringen pluss det som må til for å erstatte kapitalslitet.

Et lands nettonasjonalprodukt finner vi ved å trekke kapitalslitet fra bruttonasjonalproduktet.

Faktorinntekt

Faktorinntekten defineres ved følgende regnestykke:

Nettonasjonalprodukt
-Avgifter på produksjon og omsetning
+Subsidier

=Faktorinntekt=====

Faktorinntekten kan beskrives ved å si at den er den delen av nasjonalproduktet som er disponibel for godtgjøring til produksjonsfaktorene i form av lønn, renter og fortjeneste. Den avhenger dels av hvilke verdier som skapes gjennom produksjonen, dels av hva stat og kommuner legger beslag på i form av avgifter, og dels av hva stat og kommuner yter i form av subsidier.

En viktig sammenheng

Man har følgende likning (som blir forklart nærmere senere):

Bruttonasjonalprodukt + Importoverskudd
= Forbruk + Bruttoinvestering

Ved hjelp av denne likningen kan vi vise hvordan en regjerings ønsker for den økonomiske utviklingen ofte vil stride mot hverandre.

En regjering kan sette seg som mål at mange av forbrukernes behov skal tilfredsstilles. Dette vil i så fall innebære at

forbruket blir høyt. Regjeringen kan videre ønske stor bruttoinvestering for å få mye nytt produksjonsutstyr. Det vil skape grunnlag for høy produksjon i framtiden. Den kan også ønske at det ikke blir noe stort importoverskudd. Importoverskudd betyr nemlig at vi kjøper mer fra utlandet enn vi selger dit, og dette fører til at vi får gjeld i utlandet.

La oss tenke oss at det verken finnes ledig arbeidskraft eller ledig produksjonsutstyr, og at det derfor på kort sikt er umulig å øke bruttonasjonalproduktet. La oss også forutsette at regjeringen fører en politikk som reduserer importoverskuddet. Hvis importoverskuddet avtar mens bruttonasjonalproduktet holder seg konstant, reduseres selvsagt summen av bruttonasjonalproduktet og importoverskuddet. Det går fram av likningen ovenfor at da reduseres også summen av forbruket og bruttoinvesteringen. Vi kan derfor trekke følgende konklusjon: Fører regjeringen en politikk som reduserer importoverskuddet, samtidig som det ikke er mulig å øke bruttonasjonalproduktet, må regjeringen finne seg i at forbruket og/eller bruttoinvesteringen blir mindre.

På tilsvarende måte kan man vise at hvis regjeringen ønsker høyere bruttoinvestering, må den finne seg i at forbruket blir mindre og/eller at importoverskuddet øker. Og hvis regjeringen ønsker at forbruket skal øke, må den finne seg i at investeringene blir mindre og/eller at importoverskuddet øker. Begge disse konklusjonene gjelder selvsagt bare under den forutsetning at man ikke makter å øke bruttonasjonalproduktet.

Vi skal nå vise hvordan vi kom fram til likningen foran.

Et samfunn kan skaffe seg varer og tjenester enten ved å produsere dem eller ved å importere dem.

De varene samfunnet skaffer seg, blir anvendt på forskjellig vis. Noe går til forbruk, noe brukes som vareinnsats i framstillingen av nye produkter, og noe eksporteres. Investering (dvs. å øke lagrene av realkapital) kan også oppfattes som en form for anvendelse av produkter.

Ut fra dette får vi følgende sammenheng:

$$\begin{aligned} & \text{Bruttoproduksjon} + \text{Import} \\ = & \text{Forbruk} + \text{Bruttoinvestering} + \text{Vareinnsats} + \text{Eksport} \end{aligned}$$

Størrelsene på første linje i denne likningen viser tilgangen på varer og tjenester i løpet av en periode, mens størrelsene på den neste linjen forteller hvordan disse varer og tjenester blir anvendt.

Hvis vi i likningen ovenfor trekker fra vareinnsatsen og eksporten på begge sider av likhetstegnet, får vi:

$$\begin{aligned} & \text{Bruttoproduksjon} + \text{Import} - \text{Vareinnsats} - \text{Eksport} \\ = & \text{Forbruk} + \text{Bruttoinvestering.} \end{aligned}$$

Flytter vi litt på leddene i de to første linjene og dessuten setter inn et par parenteser, kommer vi fram til følgende

$$\begin{aligned} & (\text{Bruttoproduksjon} - \text{Vareinnsats}) + (\text{Import} - \text{Eksport}) \\ = & \text{Forbruk} + \text{Bruttoinvestering.} \end{aligned}$$

Differansen mellom bruttoproduksjon og vareinnsats kalles bruttonasjonalprodukt, og differansen mellom eksport og import kalles importoverskudd. Gjør vi bruk av dett, får vi:

$$\begin{aligned} & \text{Bruttonasjonalprodukt} + \text{Importoverskudd} \\ = & \text{Forbruk} + \text{Bruttoinvestering.} \end{aligned}$$

Nasjonalregnskap og nasjonalbudsjett

Det norske nasjonalregnskapet utarbeides i Statistisk sentralbyrå. Dette "regnskapet" er en samling tall som dels bygger på opplysninger byrået har mottatt fra en rekke institusjoner, bedrifter og personer, og dels på anslag som er gjort av byråets funksjonærer. Regnskapet gir opplysninger om hva som har hendt i tidligere perioder. For eksempel blir nasjonalregnskapet for 1974 offentliggjort i begynnelsen av 1975.

Hovedpostene i nasjonalregnskapet er de størrelsene som går inn i likningen på side 55. Men regnskapet gir også mer detaljerte opplysninger.

I tabellen neste side er det gitt en del tall fra nasjonalregnskapet for 1974.

Det norske nasjonalbudsjettet er en årlig publikasjon

som utarbeides av regjeringen, og som kommer hver høst. Nasjonalbudsjettet inneholder bl.a. framtidige verdier for de størrelsene vi finner i likningen på side 55. Tallene bygger dels på hva regjeringen planlegger å gjøre neste år, dels på hva den regner med vil skje på felter den ikke har kontroll over.

Tall fra nasjonalregnskapet 1974

Bruttonasjonalprodukt	128,2
Importoverskudd	<u>3,8</u>
Sum	<u>132,0</u>
Privat forbruk	67,3
Offentlig forbruk	20,9
Bruttoinvestering	<u>43,8</u>
Sum	<u>132,0</u>
Import	64,6
Eksport	60,8

Foreløpige nasjonalregnskapstall for Norge for året 1974.
Tallene er i milliarder kr.
Kilde: Økonomisk utsyn 1974.

Produksjon, kretsløp og "enveiskjøring"

La oss se på produksjonen på et "gammeldags" gardsbruk. Graset som vokser på bruket, tar næringsstoffer fra jorda. Graset brukes som husdyrfôr. Et av produktene på bruket er naturgjødsel. Naturgjødsla spres på enga, og bakterier omdanner gjødsla til plantenæring som gir grunnlag for fortsatt grasvekst. Visse stoffer vil da være i et kretsløp hvor de i noen perioder er i jorda, i andre perioder er i graset og i atter andre perioder er i naturgjødsla. Under visse forutsetninger vil kretsløpet være i balanse. Det innebærer blant annet at jorda hvert år tilføres like mye plantenæring som den gir fra seg.

Av olje kan det lages plastemballasje. La oss forutsette at slik emballasje kastes etter bruken, dvs. at den blir avfall. Plast råtner ikke, og plastavfallet vil derfor endre seg lite, i hvert fall i svært lang tid framover. Produksjon av plastemballasje vil da være et ledd i en slags "enveiskjøring" som fører til stadig reduksjon av jordas oljeressurser og stadig økning av jordas "beholdning" av plastavfall.

Mange ser med bekymring på de produksjonsprosessene som er ledd i enveiskjøring av denne typen. De er redde for at vår generasjon ved å omdanne naturressurser til avfall, skal skape vanskeligheter for kommende generasjoner.

Det norske nasjonalregnskapet og tilsvarende regnskap i andre land gir ingen oversikt over forbruket av naturressurser eller over økningen i beholdningene av avfall. De begrepene som nyttes i disse regnskapene, ble laget for en del år siden. Dengang var man lite opptatt av skillet mellom "produksjon som er ledd i et kretsløp" og "produksjon som er ledd i en enveiskjøring".

Debatten om bruttonasjonalprodukt-begrepet

En del mennesker kritiserer bruttonasjonalprodukt-begrepet.

Noen av kritikerne peker på at det i et moderne samfunn framstilles produkter som ut fra mange synspunkter er svært ulike. (Eksempel:brød, plastblomster og kanoner.) De hevder at de store forskjellene mellom produktene betyr at et samlet uttrykk for produksjonen "verken kan bli fugl eller fisk". Noen hevder også at omfattende bruk av et slikt samleuttrykk kan føre til at det i politiske diskusjoner legges for liten vekt på spørsmålet om hva som bør produseres.

Andre viser til at produksjon av varer og tjenester har mange konsekvenser som vi ikke "får med i regnestykket" når vi beregner bruttonasjonalproduktet. Eksempel:Produksjonen i en bedrift som framstiller kjemikalier kan føre til sykdommer blant arbeiderne i bedriften og til luftforurensninger som er til plage for folk i nabolaget. Disse konsekvensene av produksjonen blir det ikke tatt hensyn til når vi beregner bruttonasjonalproduktet.

Under beregningen av bruttonasjonalproduktet verdsetter man naturressurser og produkter ved å ta utgangspunkt i markedsprisene, dvs. de prisene som brukes ved kjøp og salg. Noen mener at dette er lite rimelig i en del tilfeller. Eksempel: Det hevdes at hvis det skal tas rimelig hensyn til kommende generasjoners behov, blir uerstattelige naturressurser oftest verdsatt altfor lavt når vi verdsetter dem etter deres markedspriser.

Med utgangspunkt i det vi har pekt på ovenfor, har mange gitt uttrykk for følgende syn: Den nåværende økonomiske politikken går i stor utstrekning ut på at produksjonsmulighetene brukes slik at vi får et høyt bruttonasjonalprodukt. Slik bruttonasjonalproduktet er definert i dag, gir denne størrelsen et dårlig uttrykk for hva samfunnsmedlemmene alt i alt oppnår med produksjonen. En politikk som tar sikte på et høyt bruttonasjonalprodukt, vil derfor lett kunne skape forhold som er lite tilfredsstillende.

En del av kritikken munner ut i forslag til endringer i definisjon av bruttonasjonalproduktet. Men forslageene har møtt motstand. Denne motstanden er ofte blitt begrunnet på følgende måte: Vi bør definere bruttonasjonalproduktet på en slik måte at de bruttonasjonalprodukt-tallene man finner fram til, blir noenlunde uavhengige av hvem som regner ut tallene. Det må for eksempel ikke bli slik at Statistisk sentralbyrås tall for bruttonasjonalproduktet i et bestemt år blir sterkt avhengig av hvilke av byråets funksjonærer som beregner dette tallet. De aller fleste forslagene til en endret definisjon av bruttonasjonalproduktet vil måtte føre til at beregningene blir mer subjektive enn de er i dag.

Drøftingene foran kan oppsummeres slik: Det finnes eksempler på at målsettingen om høyt bruttonasjonalprodukt kan få konsekvenser som mange mener er lite ønskelige. Men mye taler for at det er vanskelig å endre definisjonen av begrepet bruttonasjonalprodukt i den retningen mange ønsker, hvis det fortsatt skal være mulig å beregne bruttonasjonalproduktet på en noenlunde "objektiv" måte.

På grunnlag av denne oppsummeringen kan vi spørre om samfunnsmedlemmene alt i alt vil være tjent med at begrepet bruttonasjonalprodukt fortsatt blir brukt. Med andre ord, vil det være fordelaktig om Statistisk sentralbyrå slutter å beregne bruttonasjonalproduktet, og om begrepet bruttonasjonalprodukt etter hvert forsvinner fra økonomenes og politikernes språk?

Mange, blant dem trolig et stort flertall av sosialøkonomene, mener at begrepet bruttonasjonalprodukt er nyttig. De hevder at størrelsen av bruttonasjonalproduktet gir et fornuftig samleuttrykk for viktige sider av den økonomiske virksomheten. De mener at kunnskaper i oversiktlig form er en nødvendig forutsetning for å føre en tilfredsstillende politikk. Og de hevder at oversikten over hva som skjer, vil bli dårligere om man slutter

å beregne størrelsen av bruttonasjonalproduktet. Men de vil tilføye at det er en viktig oppgave å informere om hva bruttonasjonalproduktet betyr, slik at man unngår at politiske beslutninger bygger på en feilaktig oppfatning av hva det innebærer å få et stort bruttonasjonalprodukt. Oftest vil de også mene at man under utformingen av den økonomiske politikk bør ta hensyn til en rekke forhold som man ikke får "tatt vare på" gjennom målsettingen høyt bruttonasjonalprodukt. Men de mener altså at å endre nasjonalregnskapsbegrepene ikke er den beste veien å gå hvis man vil ta hensyn til disse forholdene.

Andre er skeptiske med hensyn til det som kan oppnås gjennom forsøk på å informere om hva bruttonasjonalproduktet betyr. De mener at fortsatt bruk av størrelsen bruttonasjonalprodukt vil føre til forsatte "skeivheter" i den økonomiske politikken. Etter deres oppfatning ville det være en fordel om begrepet bruttonasjonalprodukt etter hvert kom til å spille en stadig mindre rolle i økonomiske analyser og i den økonomiske politikken.

SYSSELSETTING OG ARBEIDSLØSHET

Perioder med arbeidsløshet og perioder med mangel på arbeidskraft

Alle høyt utviklede land har hatt perioder med stor arbeidsløshet. I Norge var ledigheten særlig stor i 1930-årene. Dengang ble mange ungdommer gående arbeidsløse i årevis etter endt skolegang, før de fikk sin første jobb. Arbeidsløsheten rammet også folk i andre aldersgrupper.

I andre perioder har tallet på ledige stillinger vært større enn tallet på arbeidssøkende, slik at mange har kunnet velge mellom forskjellige jobber. I Norge har vi de fleste steder i landet stort sett hatt slike forhold helt siden 1945.

Hva er årsaken til at det til noen tider er stor ledighet, mens det til andre tider er mangel på arbeidskraft? En av sosialøkonomenes teorier går ut på at sysselsetting først og fremst avhenger av forholdet mellom samlet etterspørsel og samlet tilbud. La oss se nærmere på denne teorien.

Samlet etterspørsel og samlet tilbud

Etterspørsel og tilbud måles oftest med tekniske måleenheter, for eksempel kg og liter, men kan også måles i penger. I 1960 ble det for eksempel etterspurt 13,2 mill.kg smør i Norge. Prisen på smør var da kr 10,- pr. kg. Målt i penger var følgelig smøretterspørselen 132 mill.kr.

Med samlet etterspørsel i et land mener vi summen (målt i penger) av all etterspørsel etter produkter i landet.

Med samlet tilbud i et land mener vi summen (målt i penger) av hele tilbudet av produkter i landet.

Det går fram av definisjonene ovenfor at vi ikke tar med etterspørselen etter arbeidskraft i det vi kaller "samlet etterspørsel", og at vi ikke tar med tilbudet av arbeidskraft i det vi kaller "samlet tilbud".

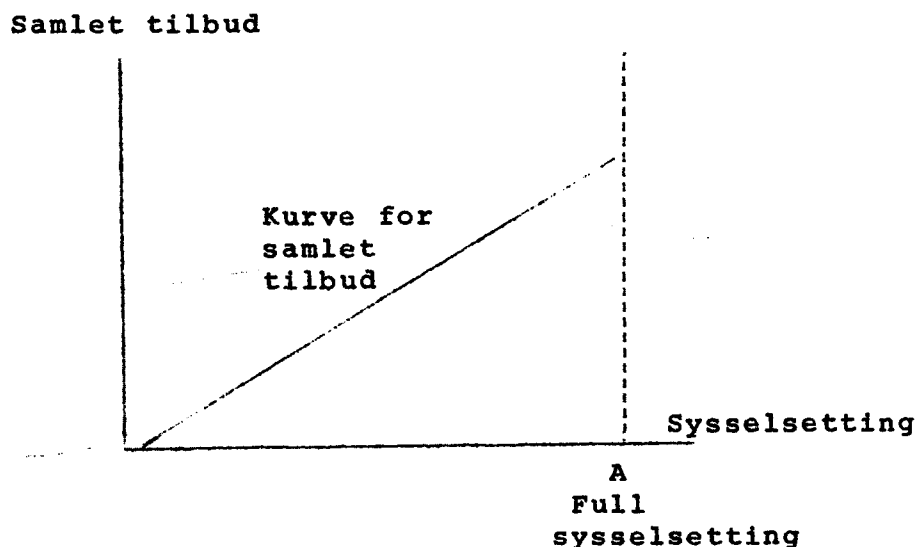

Fig.1. Diagrammet viser sammenhengen mellom sysselsetting og samlet tilbud.

Sammenhengen mellom sysselsetting og samlet tilbud

Sysselsetting fører til produksjon, og produksjon fører til tilbud. Følgelig er det slik at jo flere som er sysselsatt i et land, dess større vil (under ellers like vilkår) det samlede tilbud i landet være. Denne sammenhengen blir vist i figur 1. I figuren gir punkt A uttrykk for en situasjon hvor det er full sysselsetting dvs. hvor ingen er arbeidsløse.

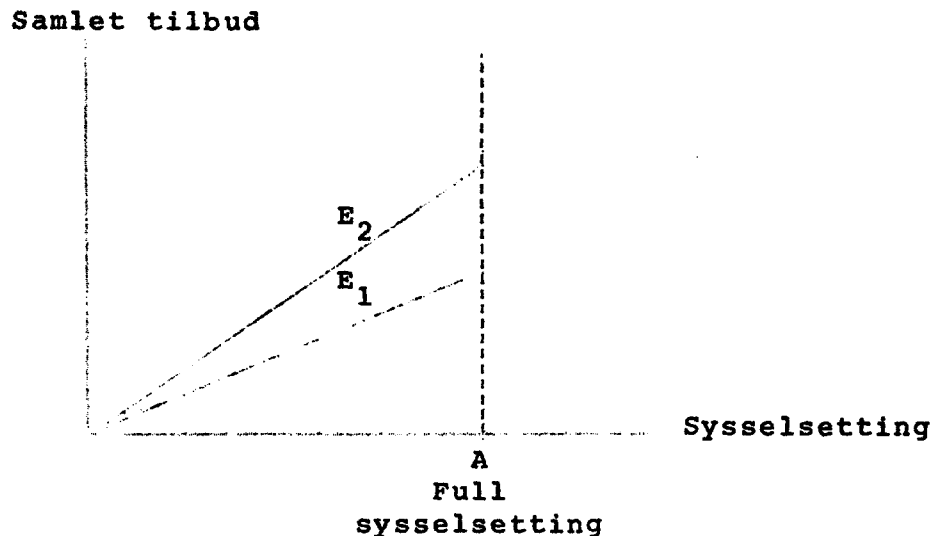

Fig.2. Kurve E_1 viser samlet tilbud når gammel teknikk nyttes, mens kurve E_2 viser samlet tilbud når ny teknikk nyttes.

Samlet tilbud avhenger både av antall sysselsatte og av flere andre forhold. Tilbudet påvirkes for eksempel av produksjonsteknikken som nyttes. Under ellers like vilkår er det slik at jo bedre teknikken er, dess større blir produksjonen og dermed også tilbudet.

Kurven for samlet tilbud i figur 1 gjelder under den forutsetning, at av alle de forhold som påvirker tilbudet er det bare sysselsettingen som forandrer seg. I praksis vil det ofte skje endringer også i de "andre" forholdene. Slike endringer påvirker sammenhengen mellom samlet tilbud og sysselsetting. Som eksempel på dette viser figur 2 konsekvensene av en forbedring i produksjonsteknikken.

Av figur 2 ser vi at når sysselsettingen er lik A (dvs. full sysselsetting), har vi ett nivå for samlet tilbud når "gammel" teknikk nyttes og et annet nivå når ny teknikk nyttes. Det samme gjelder også for alle andre sysselsettingsnivåer. Forbedringen i teknikk har således ført til en "flytting" av kurven som uttrykker "sammenhengen mellom samlet tilbud og sysselsetting".

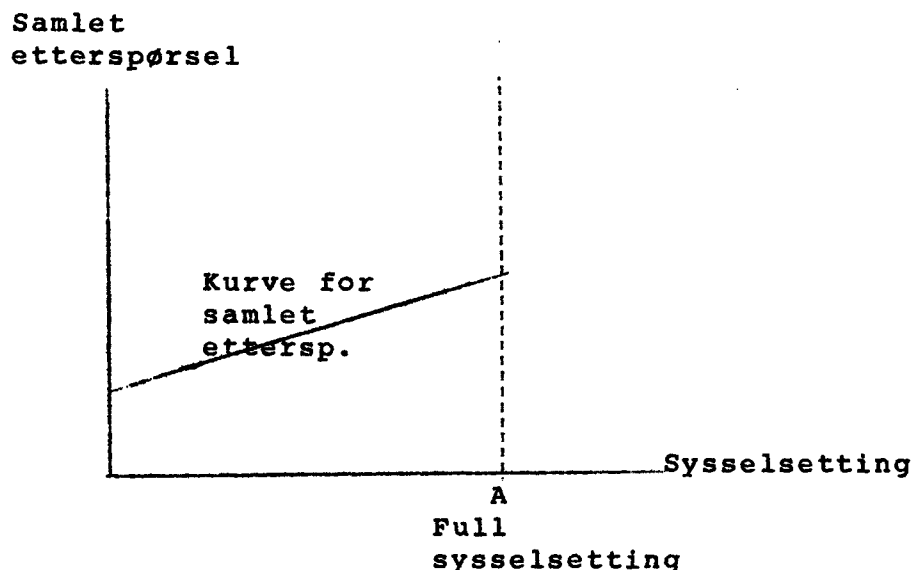

Fig. 3. Sammenhengen mellom sysselsetting og samlet etterspørsel.

Sammenhengen mellom sysselsetting og samlet etterspørsel

Arbeid gir inntekter. Jo flere sysselsatte, dess større er (under ellers like vilkår) de samlede inntektene. Mesteparten av folks inntekter blir brukt til å etterspørre varer og tjenester. Følgelig er det slik at jo flere som er sysselsatt, dess større vil (under ellers like vilkår) den samlede etterspørselen være. Denne sammenhengen blir vist ovenfor i figur 3.

Samlet etterspørsel påvirkes både av hvor mange som er sysselsatt og av en rekke andre forhold. (Jfr. det som er sagt om sammenhengen mellom samlet tilbud og sysselsetting.) Blant de "andre" forholdene er inntektsnivået for de sysselsatte, inntektsnivået for de arbeidsløse, folks sparevaner og det offentliges etterspørsel etter varer og tjenester. Kurven i figur 3 viser hva som skjer med den samlede etterspørsel hvis sysselsettingen endres mens alle de "andre" forhold som påvirker etterspørselen holder seg uendret. Endringer i disse "andre" forholdene fører til at kurven for samlet etterspørsel "flytter seg". (Jfr. drøftingene i tilknytning til figur 2.)

Landets regjering har kontroll over noen av de "andre" forholdene. (Dette kommer vi tilbake til på s. 78.) Regjeringen er derfor med på å bestemme hvor høyt oppe i diagrammet kurven for samlet etterspørsel skal bli liggende.

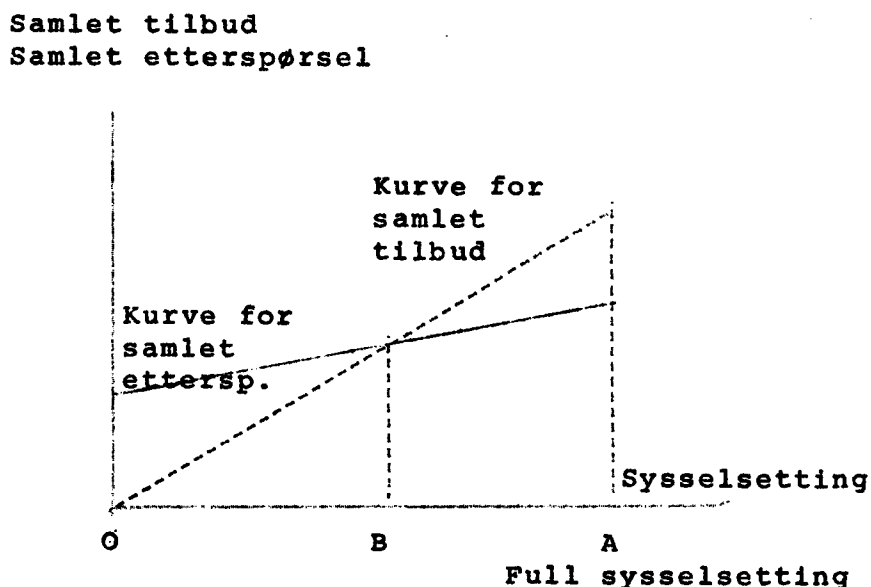

Fig. 4. Tilbuds- og etterspørselsforhold som gir arbeidsløshet.

Tilbuds- og etterspørselsforhold som fører til arbeidsløshet

I figurene 1 og 3 har vi kurser som viser hvordan samlet tilbud og samlet etterspørsel varierer med sysselsettingen. Det finnes flere muligheter for hvordan disse kurvene vil ligge i forhold til hverandre hvis vi plasserer dem i samme diagram. En av disse mulighetene er vist i figur 4.

I figur 4 er det bare ett nivå for sysselsettingen som fører til at samlet etterspørsel og samlet tilbud blir like store. Dette nivået er gitt ved punkt B. Hvis sysselsettingen er mindre enn B, blir samlet etterspørsel større enn samlet tilbud. Og hvis sysselsettingen er større enn B, blir samlet etterspørsel mindre enn samlet tilbud. Av figuren ser vi at samlet etterspørsel er mindre enn samlet tilbud hvis det er full sysselsetting.

Når forholdene er som vist i figur 4, blir sysselsettingen vanligvis slik at vi får balanse mellom samlet etterspørsel og samlet tilbud. Lengden av linjestykket OB viser da hvor mange som er sysselsatt, mens lengden av linjestykket BA viser hvor mange som er arbeidsløse.

Figur 4 gir en forenklet beskrivelse av den økonomiske situasjon i Norge og mange andre land i storparten av mellomkrigs-tiden. I denne perioden var den samlede etterspørsel ved full

sysselsetting oftest mindre enn det samlede tilbud ved full sysselsetting. Balanse mellom samlet etterspørsel og samlet tilbud ble da oppnådd ved et sysselsettingsnivå som innebar en betydelig arbeidsløshet.

Kurvene i figur 4 er tegnet slik at (1) ved lav sysselsetting er samlet etterspørsel større enn samlet tilbud og (2) kurven for samlet etterspørsel stiger svakere enn kurven for samlet tilbud.

Dette er i samsvar med kjennskapet til hvordan forholdene vanligvis arter seg i praksis.

Hvorfor er samlet etterspørsel større enn samlet tilbud når sysselsettingen er svært liten? Mye av forklaringen ligger i følgende forhold: Bli sysselsettingen svært lav, vil produksjonen og dermed også det samlede tilbudet bli svært lavt. Men etterspørselen fra den enkelte husholdning vil alltid ligge over et visst minimumnivå. Tjener husholdningen lite, kan dette minimumnivået opprettholdes ved hjelp av oppsparte midler, lån eller offentlige stønader. Siden den enkelte husholdnings etterspørsel neppe vil synke under et visst minimumnivå, blir den samlede etterspørselen alltid høyere enn det lave samlede tilbudet vi får ved svært lav sysselsetting.

La oss så se på spørsmålet om hvorfor kurven for samlet etterspørsel stiger svakere enn kurven for samlet tilbud.

I første omgang forutsetter vi at etterspørselen etter investeringsvarer er uavhengig av sysselsettingen. Vi kan da resonnerer på følgende måte: Etter hvert som sysselsettingen og dermed inntektene blir større, vil stadig mer av inntektene bli spart. Produksjonsøkningen som blir resultatet av økt sysselsetting vil i sin helhet bli ønsket solgt. Men inntektsøkningene som følger av produksjonsøkningen, vil ikke i sin helhet bli brukt til å øke etterspørselen etter forbruksvarer og -tjenester. Derfor blir etterspørselsøkningen mindre enn tilbudsøkningen. Kurven for samlet etterspørsel stiger derfor svakere enn kurven for samlet tilbud.

Resonnementet bør modifiseres ved at vi tar hensyn til at investeringsetterspørselen antakelig vil påvirkes av endringene i sysselsettingen. Men det er vanlig å anta at den modifikasjon som bør foretas, ikke er større enn at følgende konklusjon holder:

I alminnelighet vil kurven for samlet etterspørsel stige svakere enn kurven for samlet tilbud.

Vi bør feste oss ved at når forholdene er som vist i figur 4, er det ett, og bare ett, nivå for sysselsettingen hvor samlet etterspørsel og samlet tilbud er like store (dette nivået er kalt B).

Sett at sysselsettingen en tid er lavere enn B. Samlet etterspørsel er da større enn samlet tilbud. Det betyr at i hvert fall en del av produsentene kan få solgt mer enn de produserer. Det finnes ledig arbeidskraft. (Sysselsettingen er jo mindre enn A, dvs. nivået for full sysselsetting.) I en slik situasjon vil trolig produsentene ønske å produsere mer. Dette fører til større etterspørsel etter arbeidskraft og dermed økt sysselsetting.

Vi tenker oss så en annen situasjon hvor sysselsettingen er større enn B. Da er det i hvert fall noen produsenter som ikke får solgt alt det de ønsker å selge. Dette fører til at deres lagre av egne produkter øker. De vil innskrenke produksjonen, og det vil redusere sysselsettingen.

Vi har nå funnet ut at hvis sysselsettingen er mindre enn B, vil den stige, og at hvis sysselsettingen er større enn B, vil den avta. Det er følgelig en tendens til at sysselsettingen blir lik B, dvs. akkurat så stor at samlet etterspørsel og samlet tilbud blir like store.

Resonnementene ovenfor gjelder strengt tatt bare for land som ikke handler med utlandet. I et land med utenrikshandel blir noen av landets produkter tilbudt i utlandet, samtidig som en del av etterspørselen fra landets innbyggere blir rettet mot utenlandske produkter. Tar vi hensyn til dette, får vi en sysselsettingsteori som er mer komplisert enn den vi har gjort rede for ovenfor.

Men mange av konklusjonene blir i grove trekk de samme.

Tilbuds- og etterspørselsforhold som gir full sysselsetting

Figur 4 viser hvordan kurvene for samlet tilbud og samlet etterspørsel noen ganger ligger i relasjon til hverandre.

I figur 5 har vi vist en annen mulighet.

Når forholdene er som i figur 5, vil samlet etterspørsel være større enn samlet tilbud ved ethvert mulig nivå for sysselsettingen. Ifølge den teorien vi nå refererte, får en full sysselsetting under slike forhold.

Figur 5 gir en forenklet beskrivelse av hvordan den økonomiske situasjonen i Norge har vært i storparten av etterkrigstiden.

Samlet tilbud
Samlet etterspørsel

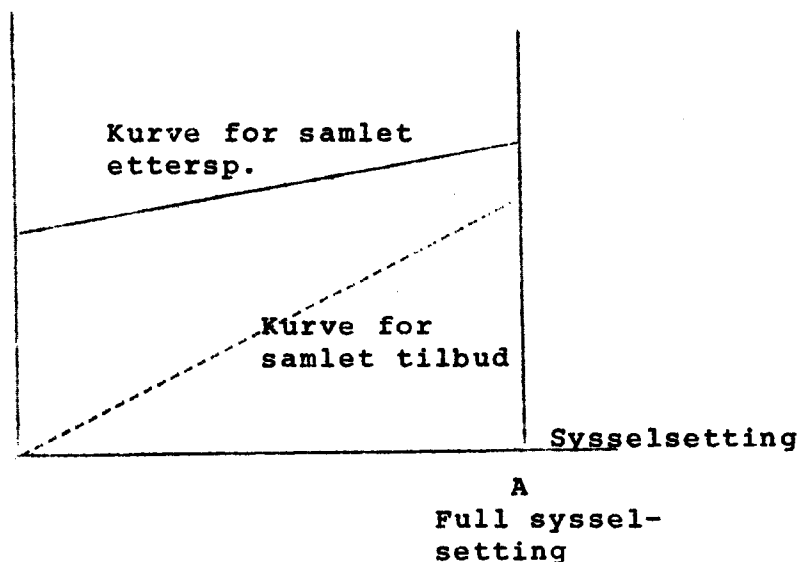

Fig.5. Tilbud og etterspørselsforhold som gir full sysselsetting.

Sammenlikner vi figurene 4 og 5, finner vi flere felles trekk. I begge figurene er det ved lav sysselsetting slik at samlet etterspørsel er større enn samlet tilbud. Og i begge figurene stiger kurven for samlet etterspørsel svakere enn kurven for samlet tilbud.

Det er likevel en viktig forskjell mellom de to figurene. I figur 4 finnes det ett nivå for sysselsettingen hvor samlet etterspørsel er lik samlet tilbud. I figur 5 er det ikke noe nivå for sysselsettingen hvor samlet tilbud og samlet etterspørsel er

like store.

Situasjonen i figur 5 kan beskrives slik: Ved lave sysselsettingsnivåer ligger kurven for samlet tilbud langt under kurven for samlet etterspørsel. Går vi over fra lave sysselsettingsnivåer til stadig høyere sysselsettingsnivåer, vil kurven for samlet tilbud nærme seg kurven for samlet etterspørsel. Men tilbudskurven rekker ikke å nå opp til etterspørselskurven før nivået for full sysselsetting er nådd.

La oss se på hva som vil skje hvis forholdene er som figur 5 viser. Vi forutsetter først at sysselsettingen en tid er lavere enn A, som er nivået for full sysselsetting. Samlet etterspørsel er da større enn samlet tilbud, og sysselsettingen vil derfor øke (jfr. det som er nevnt i tilknytning til figur 3). Etter en tid blir det full sysselsetting. En ytterligere økning av sysselsettingen er ikke lenger mulig, selv om samlet etterspørsel fortsatt er større enn samlet tilbud.

Konklusjonen på dette resonnementet blir at når forholdene er som beskrevet i figur 4, vil det normalt være full sysselsetting.

Foruten de to mulighetene vi har illustrert ved figurene 4 og 5, finnes det også en tredje mulighet. Denne er vist i figur 6. Her er det slik at tilbudskurven rekker opp til etterspørselskurven akkurat ved nivået for full sysselsetting.

Samlet tilbud
Samlet etterspørsel

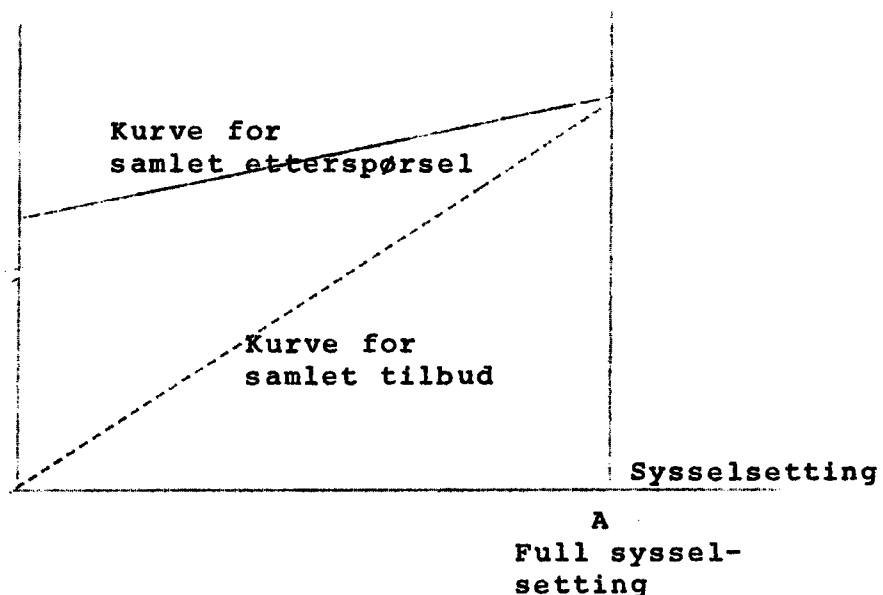

Fig. 6

Når forholdene er som vist ved figur 6, vil man - i følge den teorien vi refererer - få full sysselsetting. (Jfr. resonnermentet i tilknytning til figur 5).

"Flytting av etterspørselskurven" for å bli kvitt arbeidsløshet
Vi har nevnt at regjeringen har kontroll over noen av de forholdene som er med på å bestemme hvor høyt oppe i diagrammet kurven for samlet etterspørsel skal bli liggende (jfr. s. 64),

Sett at et land befinner seg i en situasjon av den typen som er illustrert ved figur 4 på s.65 , og at det derfor er en viss arbeidsløshet. Ved å sette i verk tiltak som flytter etterspørselskurven oppover i diagrammet kan regjeringen sørge for at man enten kommer over i den situasjonen som er gitt ved figur 6, eller i en situasjon av den typen som er illustrert ved figur 5.

På s. 73-74 skal vi se nærmere på hva regjeringen kan gjøre for å få flyttet etterspørselskurven.

Noen spesielle sysselsettingsproblemer

Den sysselsettingsteorien vi har gjort rede for belyser viktige økonomiske mekanismer. Men noen helt korrekt beskrivelse av de faktiske forhold gir den ikke. Teorien sier blant annet at man unngår all arbeidsløshet hvis det sørges for at samlet etterspørsel alltid er minst like stor som samlet tilbud. Dette er ikke riktig.

Heller ikke når forholdene er som i figur 5 kan alle være sikre på å få beholde sine arbeidsplasser. Omlegninger av produksjonsteknikken, endringer i etterspørselen og sammenslutninger av bedrifter fører til at noen arbeidsplasser blir nedlagt, og dermed til at en del personer blir arbeidsløse. Hvis den samlede etterspørsel er stor, blir imidlertid arbeidsløsheten kortvarig for de fleste. Men noen kan skaffe seg en ny jobb bare hvis de skifter bosted eller går over i et arbeid som er forskjellig fra det de har utført før. For en del mennesker vil skifte av arbeidsplass skape store tilpasningsproblemer. Særlig for eldre mennesker kan det være vanskelig å tilpasse seg et nytt arbeid eller et nytt bosted. Mange ganger klarer ikke de eldre å finne seg en ny jobb de kan make, selv om de fortsatt kunne ha gjort full nytte for seg i sin gamle jobb. Slike sysselsettingsproblemer blir ofte "løst"

på den måte at arbeidsløse blir erklært arbeidsuføre og tildelt uføretrygd.

Tenåringer som ikke er under utdanning, har ofte sysselsettingsproblemer. Gutter og jenter som prøver å komme i arbeid etter at de er ferdig med ungdomsskolen, har i mange tilfeller vanskelig for å finne en jobb. Selv på steder hvor sysselsettingsmulighetene generelt sett er gode, kan det være få arbeidsplasser åpne for dem som verken har yrkesutdanning eller yrkeserfaring. Noen av de jobbene som eventuelt tilbys disse ungdommene er dessuten så lite tiltrekkende at mange har vanskelig for å finne seg til rette i dem. - For øvrig varierer sysselsettingsmulighetene med hvor man bor. En del gutter og jenter må forlate hjemstedet for å få muligheter til å komme i arbeid.

For mange menn kommer det ikke på tale å skifte arbeidsplass. Derfor blir en rekke gifte kvinner sterkt bundet til sine bosteder, og dette kan gjøre det umulig for dem å skaffe seg arbeid utenfor hjemmet.

En del kvinner med barn under skolepliktig alder ønsker å få ut i yrkeslivet. En stor del av dem vil antakelig foretrekke deltidsarbeid. Dette ønsket kan kanskje oppfylles hvis det er mulig å plassere barna i barnehage. En kvinnes ønske om arbeid utenfor hjemmet kan kanskje også tilfredsstilles hvis begge ektefellene tar deltidsarbeid mens barna er små. Men i dag er det mangel på barnehageplasser og det finnes forholdsvis få deltidsjobber. Det er sikkert også mange menn som avviser tanken om å ta deltidsarbeid for å kunne passe barn og utføre husarbeid en del av dagen. Derfor blir atskillige kvinner bundet til hjemmet helt til barna blir store nok til å kunne klare seg selv.

Mange er satt utenfor arbeidslivet fordi de er blinde, bevegelseshemmende eller har andre handikap. En del av dem har et sterkt ønske om å få en jobb de kan makte. Men det er forholdsvis få arbeidsplasser som er tilpasset folk med handikap. Uføretrygd blir derfor ofte "løsningen" for uføre som kunne ha maktet å utføre et nyttig arbeid hvis forholdene hadde blitt lagt til rette for dem.

Mulighetene for å få arbeid kan også avhenge av hvilken utdanning man har. Ofte er sysselsettingsmulighetene dårligst

for personer med liten utdanning. Men det hender også at "overproduksjon" av folk med en bestemt utdanning fører til problemer. I de seinere år har det i flere land, blant annet i Sverige og England, vært vanskelig for folk med visse universitetseksamener å få arbeid som passer til utdannelsen deres.

En del arbeid kan bare utføres til bestemte tider av året. Dette fører til sesongvariasjoner i sysselsettingen i enkelte bransjer.

Sosialøkonomene sier ofte at i Norge har det vært full sysselsetting siden 1945. Dette utsagnet må ikke tas altfor bokstavelig. Av grunner vi har pekt på ovenfor har det alltid vært noen som både har villet og kunnet arbeid, men som likevel har gått ledige. Men det er neppe tvil om at i etterkrigstiden har sysselsettingsmulighetene vært bedre i Norge enn i de fleste andre land. Dette skyldes i første rekke at den samlede etterspørsel hele tiden har vært forholdsvis stor her i landet.

SYSSELSETTINGSPOLITIKK

Noen etterspørselsbegreper

Skal vi drøfte hva myndighetene kan gjøre for å bidra til full sysselsetting, må vi dele opp etterspørselen. I resonnementene i neste avsnitt skal vi bl.a. bruke følgende begreper:

Utenlandsk etterspørsel etter innenlandske produkter. Med dette mener vi summen av all etterspørsel utlendinger retter mot produkter som er framstilt innenlands.

Innenlandsk etterspørsel. Med dette mener vi summen av all etterspørsel innlendinger retter mot produkter. Den innenlandske etterspørselen kan deles i:

Innenlandsk etterspørsel etter innenlandske produkter

Innenlandsk etterspørsel etter utenlandske produkter.

I forrige kapittel forenklet vi framstillingen ved ikke å komme inn på skillet mellom "innenlandsk" og "utenlandsk". Begrepet "samlet etterspørsel", som vi gjorde bruk av i det kapitlet kan defineres som summen av "utenlandsk etterspørsel etter innenlandske produkter" og "innenlandsk etterspørsel etter innenlandske produkter".

Etterspørsel som kommer fra stat, kommuner og andre offentlige institusjoner, kaller vi offentlig etterspørsel.

All etterspørsel som ikke er offentlig etterspørsel, kaller vi privat etterspørsel.

Tiltak for å øke etterspørselen etter innenlandske produkter

Vi skal tenke oss at vi har å gjøre med et land hvor etterspørsele etter innenlandske produkter ikke er stor nok til å skape full sysselsetting. For å få redusert den arbeidsløsheten dette fører med seg, er landets regjering interessert i tiltak som fører til:

(1) En økning i den utenlandske etterspørselen etter innenlandske produkter, og/eller

(2) En økning i den innenlandske etterspørselen etter innenlandske produkter.

La nå E betegne den innenlandske etterspørselen, og la a betegne den andelen av E som er rettet mot innenlandske produkter. Den innenlandske etterspørselen etter innenlandske produkter vil da pr. definisjon være lik $a \cdot E$. Størrelsen $a \cdot E$ vil selvsagt, med gitt verdi på E , være større jo større a er. Denne størrelsen vil selvsagt også, med gitt verdi på a , være større jo større E er. Det betyr at de tiltakene som øker den innenlandske etterspørselen etter innenlandske produkter (jfr. pkt. (2)) vil være tiltak som innebærer:

(3) En økning i den andelen av den innenlandske etterspørselen som er rettet mot innenlandske produkter, og/eller

(4) En økning i den innenlandske etterspørselen.

Regjeringen kan sette i verk ulike tiltak som gjør innenlandske bedrifter konkurransedyktige overfor utenlandske bedrifter. (Dette vil bli utdypet på s.

Disse tiltakene har de virkningene som er nevnt under punktene (1) og (3) ovenfor.

Når vi skal undersøke hvilke tiltak som øker den innenlandsk etterspørselen (jfr. punkt 4 ovenfor), kan det være nyttig å dele denne etterspørselen i: (a) offentlig etterspørsel (b) privat etterspørsel etter forbruksvarer og forbrukstjenester, (c) privat etterspørsel etter vareinnsats-varer og (d) privat

etterspørsel etter varige produksjonsmidler.

Det meste av den offentlige etterspørselen har regjeringen ganske god kontroll over. Men det er i praksis grenser for hvor mye denne etterspørselen kan endres i løpet av en gitt periode. Krav om et tilfredsstillende skolevesen, et tilfredsstillende helsevesen osv. gjør at det er grenser for hvilke reduksjoner som kan finne sted. Krav om at en økning av den offentlige virksomheten må være skikkelig planlagt, gjør at det er grenser for hvor raskt den offentlige etterspørselen kan stige.

Den private etterspørselen etter forbruksvarer og forbrukstjenester kan regjeringen påvirke bl.a. ved å påvirke folks disponible inntekter. (Med en persons disponible inntekt mener man det vedkommende har igjen etter at pliktige trygdepremier og skatter på inntekt og formue er betalt.) Jo høyere folks disponible inntekter er, dess høyere vil, under ellers like vilkår, etterspørselen etter forbruksvarer og forbrukstjenester være. Regjeringen kan øke de trygdedes disponible inntekter ved å øke satsene for ytelser fra de sosiale trygdene, og regjeringen kan øke skattebetalernes disponible inntekter ved å redusere skattene på inntekt og formue.

Den private etterspørselen etter vareinnsats-varer vil være nært knyttet til størrelsen av nasjonalproduktet. Regjeringen vil neppe vise særlig stor interesse for denne etterspørselen.

Den private etterspørselen etter varige produksjonsmidler avhenger både av mulighetene for å investere og av viljen til å investere. Investeringsmulighetene kan regjeringen øke bl.a. ved å gjøre det lettere for bedriftene å få lån. Investeringsmulighetene kan også økes ved å redusere beskatningen av bedriftene. Dette vil gi større disponible inntekter for bedriftene, noe som kan danne grunnlag for økte investeringer. - Investeringsviljen kan regjeringen øke bl.a. ved å foreta endringer i skattesystemet som innebærer at det blir mer lønnsomt å investere enn det tidligere har vært.

Tiltak mot spesielle sysselsettingsproblemer

På s.70-71 ble det pekt på at en del grupper (bl.a. ungdommer, gifte kvinner, eldre og handicappede) har særskilte sysselsettingsproblemer. For å hjelpe disse gruppene kan staten bl.a.:

(a) Støtte private bedrifter som kommer i økonomiske vanskeligheter. Særlig er det nærliggende å gi støtte til bedrifter hvor en stor del av de sysselsatte vil ha vanskelig for å finne annet arbeid. - (b) Bygge barnehager for å gjøre det lettere for kvinner å komme ut i ervervslivet. - (c) Bidra til at det blir opprettet arbeidsplasser som er spesielt tilpasset folk med bestemte handicap.

PENGER OG KREDITTMARKED

Hvorfor har pengesedlene verdi?

Alle som lever i et moderne samfunn, vet at man kan skaffe seg varer og tjenester ved hjelp av visse papirlapper som kalles pengesedler. Enkelte som har reflektert over dette, vil kanskje synes at det er merkelig at disse papirlappene skal ha den verdien de faktisk har. Det kan derfor være nyttig med en kort oversikt over noen viktige faser i handelens og pengevesenets historie.

Byttehandel

Den eldste formen for handel er byttehandel. Hvis person A har lyst på en båt som tilhører person B, mens B har lyst på en hest som tilhører A, kan dette føre til at de bytter slik at A får båten og B får hesten.

Bruk av en vare som byttemiddel

Holder man seg utelukkende til byttehandel av den typen som er skissert ovenfor, vil det ofte være vanskelig å få i stand en handel som er tilfredsstillende for begge parter. La oss tenke oss at A ønsker å gi fra seg en hest mot å få en båt. Det kan da hende at han finner noen som ønsker å bytte bort en båt, og andre som ønsker å bytte til seg en hest. Men kanskje han ikke finner noen som er villig til å bytte en båt mot en hest. En mulighet er da at A bytter bort hesten mot en tredje vare (for eksempel et stykke gull), og deretter bytter bort "den tredje varen" mot en båt. I så fall sier vi at "den tredje varen" blir brukt som byttemiddel. I tidens løp har en rekke forskjellige varer vært brukt som byttemidler. De viktigste har vært edle metaller, særlig gull og sølv. Disse metallene fikk opprinnelig sin verdi fordi de var råmaterialer for smykker og andre prydgjenstander. Men de har også egenskaper som gjør dem vel egnet som byttemidler. Verdien er høy i forhold til vekt og volum, de er holdbare, og de kan deles opp uten å tape i verdi.

Mynter

Til å begynne med ble gullet og sølvet veid hver gang disse metallene ble brukt ved betaling. Neste trinn i utviklingen var å dele dem i stykker med en bestemt vekt. Disse stykkene ble så forsynt med et stempel som skulle være garanti for at vedkommende metallstykke var ekte og holdt den rette vekten. Slike metallstykker kalles mynter. Etter hvert ble det vanlig at kongen i hvert enkelt land bestemte at i hans land skulle han ha enerett til å lage mynter.

Innløselige pengesedler

Etter hvert som handelen og pengevesenet ble utviklet, oppstod det en gruppe personer som ble kalt bankierer. En av deres oppgaver var å motta til oppbevaring mynter fra folk som fant det utrygt eller upraktisk å oppbevare dem selv. Kvitteringene som ble gitt for mynter som ble deponert hos bankierene, ble kalt depositabevis. Sett nå at A og B er to personer som begge deponerer sine mynter

hos en bankier, og sett at A skal betale B et bestemt beløp. Dette kan gjøres ved at A bruker sine depositabeviser til å skaffe seg det nødvendige antall mynter, og så gir disse myntene til B. B vil kanskje gå til bankieren med myntene til oppbevaring. Men A's betaling til B kan også gjøres på en enklere måte, nemlig ved at A overdrar til B eiendomsretten til depositabeviser som til sammen representerer den verdien A skal betale B.

De første pengesedlene var depositabeviser. På dem stod det at ihendehaveren av depositabeviset hadde rett til å få utbetalt de deponerte myntene. I den første tiden etter at pengesedler ble tatt i bruk, var det oftest flere banker i hvert land som utstedte pengesedler. På 1800-tallet ble det nesten overalt én bestemt bank i hvert land som fikk enerett til å utstede pengesedler.

Uinnløselige pengesedler

Opprinnelig var det slik at pengesedlene kunne løses inn i seddelbanken, slik at eieren av sedlene fikk utbetalt den tilsvarende verdi i edelt metall. Men retten til å innløse pengesedlene er etter hvert opphevet i de fleste land. Ofte ble innløsningsretten først opphevet midlertidig under krig eller i krisesituasjoner, og siden ble dette permanent. Når folk likevel har godtatt pengesedler som ikke lenger kan innløses i edelt metall, kan det muligens komme av gammel vane. Men hovedårsaken er nok den at alle andre regner med at pengesedlene har verdi. Det er ikke noe urasjonelt i dette. Når alle andre enn jeg mener at pengesedlene har verdi, har disse sedlene verdi også for meg.

Bruk av bankinnskudd ved betalinger

I de seinere år har betaling ved hjelp av pengesedler avtatt. I stedet er det blitt mer og mer vanlig å betale med sjekk. Når man skriver ut en sjekk, overfører man eiendomsrett til bankinnskudd. Bruken av postgiro og bankgiro er et ledd i den samme utviklingen.

Norges Bank

Seddelbanken i Norge heter Norges Bank. Denne banken var opprinnelig et privat aksjeselskap, men nå eier staten alle aksjene.

Statsbankene

Statsbankene i Norge er, som navnet antyder, en gruppe banker staten eier. Selv om staten nå eier Norges Bank, pleier man ikke å ta med Norges Bank i den gruppen av banker som vanligvis kalles statsbankene.

Norges Postsparebank er en av statsbankene. En annen, Postgiroen, har til hovedformål å formidle betalinger. De andre statsbankene er opprettet for å tilgodese spesielle grupper av lånsøkere. Disse bankene er: Statens Landbruksbank, Den Norske Stats Husbank, Statens Fiskarbank, Den norske Industribank, Norges Kommunalbank og Statens Lånekasse for utdanning.

De private bankene

I et moderne samfunn er det mange som ønsker å plassere oppsparte midler, mens det er andre som ønsker å låne penger. Kredittinstitusjonene kan oppfattes som et mellomledd mellom disse to gruppene. Som nevnt ovenfor eier staten en del av kredittinstitusjonene. Mye av låneformidlingen i Norge besørges likevel av private institusjoner.

Tanken bak opprettelsen av sparebankene var å gi småsparerne muligheter for en sikker og rentabel plassering av sine oppsparte midler. Formålet med å opprette forretningsbankene var å skape bedre kredittmuligheter for bedrifter som trenger kort-siktig kreditt. Sparebanker og forretningsbanker utfører de samme typer av tjenester. Begge bankgruppene formidler betalinger, mottar innskudd og yter korteiktige og langsiktige lån. Fordelingen av virksomheten på de ulike banktjenester er likevel noe forskjellig i de to gruppene av banker.

Det finnes en rekke lovbestemmelser som enten regulerer de private bankenes virksomhet, eller gir regjeringen adgang til

å sette i verk regulerende tiltak. Noen av bestemmelsene har til formål å hindre at bankene skal opptre på en slik måte at innskytterne risikerer å tape penger. Andre bestemmelser gjør det lettere for regjeringen å sørge for at det blir "passe vanskelig" å få lånt penger.

Andre kredittinstitusjoner

Livsforsikringsselskapene mottar penger fra folk som har tegnet livspoliser eller pensjonsforsikringer. Disse pengene låner selskapene ut. Livsforsikringsselskapene er blant de største långiverne i Norge.

En kredittforening er en organisasjon av medlemmer som ønsker lån mot pant i fast eiendom. Foreningen skaffer seg penger ved å selge en slags verdipapirer som kalles ihendehaverobligasjoner. Pengene låner foreningen ut til sine medlemmer. Obligasjonseiernes sikkerhet ligger i at foreningenes lån til medlemmene er sikret ved pant i fast eiendom. I Norge finnes det flere store kredittforeninger.

Låneformidling og økonomisk innflytelse

Mye av utbyggingen av næringslivet skjer for lånte penger. De som bestemmer hvem som skal få lån, har derfor en betydelig innflytelse på den økonomiske utviklingen. Således vil for eksempel utviklingen i et utkantdistrikt avhenge av hvor vanskelig det er å få lån til etablering av nye bedrifter der. Det er ulike meninger om hvordan innflutelsen som følger med kredittgivningen, bør være fordelt mellom staten og private institusjoner. Noen mener at staten bør overta de private bankene og forsikringsselskapene, mens andre mener at forholdene bør være som de er idag.

Kredittpolitikk

Med kredittpolitikk mener vi de beslutningene staten treffer for å påvirke kredittmulighetene og rentesatsene.

En stor del av etterspørselen etter investeringsvarer

avhenger av at de som ønsker å investere, får låne penger. Denne etterspørselen utgjør en betydelig del av den samlede etterspørselen i samfunnet. Ved å sørge for at det blir "passe vanskelig" å få lånt penger, kan staten bidra til at den samlede etterspørselen blir "passe stor". Dette er en viktig årsak til at staten fører en kredittpolitikk.

Staten kan gjennom kredittpolitikken også i noen grad avgjøre hvilke investeringer som skal foretas.

Blant de kredittpolitiske tiltakene som har vært benyttet i Norge i etterkrigstiden, er:

1. Långivning fra staten til bestemte grupper, (jfr. avsnittet om statsbankene s.76).

2. Opptak av lån hos privatpersoner og private kredittinstitusjoner. Lånene opptas vanligvis ved at staten selger en bestemt type gjeldsbrev som kalles statsobligasjoner. Når staten opptar lån, blir det vanskeligere for andre å få lånt penger.

3. Forskrifter for de private bankenes virksomhet.

NOEN PRISBEGREPER

Prisindekser

En prisindeks er en tallstørrelse som har til formål å gi et samlet uttrykk for endringene i visse priser fra én periode til en annen.

Vi skal gi et eksempel på hvordan man lager en konsumprisindeks, dvs. en indeks som gir et samlet uttrykk for prisene på en rekke forbruksvarer og -tjenester. For å gjøre framstillingen enklest mulig, kan vi tenke oss at vi har en gruppe forbrukere som bare bruker to varer. Disse varene kaller vi A og B.

Når vi lager en prisindeks, tar vi vanligvis utgangspunkt i forholdene i en bestemt periode, basisperioden.

I vårt eksempel lar vi året 1970 være basisperiode. Tabellen nedenfor inneholder forutsetningene vi setter opp for basisperioden. Kolonne I gir prisene i 1970. Kolonne II viser hvor mye en familie gjennomsnittlig kjøpte av de to varene i 1970. Disse mengdene kan vi kalle basismengdene. Kolonne III gir ut-

Forholdene i basisperioden

Vare	I Pris (kr pr.kg)	II Mengde (kg)	III=IxII Utgift (kr)
Vare A	2,00	500	1 000
Vare B	2,50	100	250
			<u>1 250</u>

giftene ved kjøp av basismengdene i 1970.

Vi lar P_{1971} betegne 1971-verdien på vår konsumprisindeks. P_{1971} kan vi definere ved følgende likning:

$$P_{1971} = \frac{\text{Verdien av basismengdene når 1971-prisene gjelder}}{\text{Verdien av basismengdene når 1970-prisene gjelder}} \times 100$$

La oss som et eksempel forutsette at 1971-prisen på A er kr 2,20 pr. kg og at 1971-prisen på B er kr 3,00 pr. kg. Det er lett å regne ut at basismengdene - 500 kg av A og 100 kg av B - da koster kr 1 400. Basismengdene kostet kr 1 250 i 1970. P_{1971} er derfor

$$\frac{1400 \text{ kr}}{1250 \text{ kr}} \times 100 = 112$$

Prisindekstall for 1972, 1973 osv. kan beregnes på samme måte. For hvert år regner vi ut verdien av en bestemt brøk og multipliserer den med 100. Telleren i brøken er hva det kostet å kjøpe basismengdene i vedkommende år. Nevneren er hva det kostet i 1970 å kjøpe disse mengdene.

Den mest kjente norske prisindeks er Statistisk Sentralbyrås månedlige konsumprisindeks. Den er laget etter den metoden som er forklart ovenfor. For hver måned viser indeksen forholdet mellom (1) hva det kostet å kjøpe visse basismengder i denne måneden og (2) hva det kostet å kjøpe de samme mengdene i en bestemt basisperiode. Basismengdene gir uttrykk for hvor mye som ble kjøpt i basisperioden.

Målinger i løpende priser og målinger i faste priser

Sett at vi vil finne verdien av det samlede forbruket i et bestemt land for hvert av årene 1970-1975. Vi kan da velge mellom å finne verdiene i løpende priser og verdiene i faste priser.

For å illustrere på en enkelt måte forskjellen mellom disse to alternativene, skal vi forutsette at forbruket består av bare to varer. Disse skal vi kalle henholdsvis A og B. La oss se på hvordan vi finner forbruket i 1971.

1971-forbruket, målt i løpende priser, regnes ut på følgende måte:

$$\begin{aligned} & \text{Mengde av A i 1971} \times \text{Pris på A i 1971} \\ & + \text{Mengde av B i 1971} \times \text{Pris på B i 1971} \\ & = \underline{\underline{\text{1971-forbruket, målt i løpende priser}}} \end{aligned}$$

"Mengde av A i 1971" betyr her selvsagt den mengden av vare A som ble forbrukt dette året. "Mengde av B i 1971" tolkes på tilsvarende måte.

Når vi skal måle forbruket i faste priser, må vi velge et bestemt basisår. La oss forutsette at vi har valgt 1970 som basisår. 1971-forbruket, målt i 1970-priser, finnes ved følgende regnestykke:

$$\begin{aligned} & \text{Mengde av A i 1971} \times \text{Pris på A i 1970} \\ & + \text{Mengde av B i 1971} \times \text{Pris på B i 1970} \\ & = \underline{\underline{\text{1971-forbruket, målt i 1970-priser}}} \end{aligned}$$

Det som er illustrert ved regnestykkene ovenfor, kan uttrykkes slik: Skal vi lage en tidsrekke for forbruket målt i løpende priser, multipliserer vi for hvert år de mengdene som ble forbrukt vedkommende år, med de prisene som gjaldt dette året. - Skal vi lage en tidsrekke for forbruket målt i faste priser, multipliserer vi for hvert år de mengdene som ble forbrukt dette året, med de prisene som gjaldt i et bestemt basisår.

Foreligger det prisindeks-tall for de årene vi er interesserte i, kan vi gå fram på en annen måte når vi skal finne tall i faste priser. La oss igjen anta at vi interesserer oss for 1971-forbruket målt i 1970-priser. Det kan finnes ved å dividere "1971-forbruket målt i løpende priser" med et tall som viser hvor mye prisene gjennomsnittlig har steget fra 1970 til 1971. Brøken

Prisindekstallet for 1971 er et slikt tall.

Prisindekstallet for 1970

En tallrekke som gir forbruket i løpende priser, viser utviklingen i størrelsen av de pengebeløpene som forbruket representerer. En tallrekke som gir forbruket målt i 1970-priser, gir et samlet uttrykk for hvordan de forbrukete varemengdene har endret seg i perioden 1970-1975. For noen formål er det av størst interesse å kjenne den første av disse to tallrekke, mens det for andre formål er av størst interesse å kjenne den andre tallrekken.

Også andre størrelser enn forbruket kan måles i faste priser.

Nominelle inntekter og realinntekter

La oss tenke oss at vi har en tidsrekke som for hvert år viser hvor mye en bestemt person tjente dette året. Vi sier at en slik tidsrekke viser utviklingen i vedkommendes nominelle inntekter. Når vi beskjefter oss med de nominelle inntektene, tar vi altså ikke hensyn til hva som skjer med prisene.

Realinntekten finner vi ved at vi for hvert år dividerer den nominelle inntekten dette året med et tall som viser hvordan prisnivået har utviklet seg siden et bestemt basisår. - Vi kan si at realinntekten er det samme som "inntekten målt i faste priser". (Jfr. avsnittet overfor om målinger i faste priser.)

Prisnivået

Prisnivået i et samfunn er en størrelse som gir uttrykk for den gjennomsnittlige høyde på prisene i samfunnet. En vanlig definisjon av denne størrelsen er å si at prisnivået er det samme som en prisindeks som tar hensyn til samtlige priser.

Inflasjon

Inflasjon er en betegnelse som opprinnelig ble brukt om en stigning i prisnivået som (1) var svært sterk og (2) var et resultat av en sterk økning av pengeseddelmengden i samfunnet. Inflasjonene fikk man gjerne under og etter kriger, når regjeringene dekket utgiftene ved å trykke store mengder.

I dag er det noen som bruker betegnelsen "inflasjon" om enhver stigning i prisnivået, uansett hvor svak stigningen er, og uansett årsak.

TRE TEORIER OM PRISUTVIKLINGEN

Debatten om årsakene til endringer i prisnivået er hovedsaklig preget av tre teorier, som hver kan utformes mer eller mindre komplisert. I dette kapitlet skal vi gjengi meget enkle varianter av disse teoriene.

Etterspørselsbalanse-teorier

Den ene av teoriene går ut på følgende:

(1) Hvis samlet etterspørsel er lik samlet tilbud, holder prisnivået seg konstant.

(2) Hvis samlet etterspørsel er større enn samlet tilbud, stiger prisnivået. Farten i prisstigningen er raskere jo større samlet etterspørsel er i forhold til samlet tilbud.

(3) Hvis samlet etterspørsel er mindre enn samlet tilbud, faller prisnivået. Farten i prisfallet er større jo mindre samlet etterspørsel er i forhold til samlet tilbud.

Det er neppe tvil om at prisstigningen vanligvis vil være sterkere (eller prisfallet svakere) jo større den samlede etterspørselen er i forhold til det samlede tilbudet. Men erfaringene viser at teorien ovenfor ikke er helt korrekt. Blant annet ser det ut til at når samlet etterspørsel og samlet tilbud er like store, vil prisnivået vanligvis stige noe.

Spiralteoriene

Spiralteoriene beskriver utviklingsforløp hvor prisene stadig øker, og hvor hver prisøkning både er (1) en virkning av tidligere økninger i andre priser, og (2) en årsak til nye økninger i disse andre prisene.

Spiralteoriene fins i mange varianter. De mest kjente av dem beskriver lønns- og pris-spiralene.

En lønns- og pris-spiral kan forløpe på følgende måte:

(1) Lønningene øker. (Med andre ord: "prisene på arbeidstjenester" øker.) (2) Lønnsøkningene fører til økte kostnader for bedriftene. For å unngå at dette gir redusert fortjeneste, øker bedriftseierne prisene på sine produkter. (3) For å unngå at prisøkningene fører til redusert realinntekt, krever lønnstakerne økte lønninger. Kravene resulterer i lønnsøkninger, som så i sin tur fører til nye prisøkninger. - Denne utviklingen kan fortsette i mange ledd.

Spiraler kan også bestå i at ulike bransjer i tur og orden øker "sine" priser, for å få kompensasjon for prisøkninger som har funnet sted i andre bransjer.

Vi skal så gjøre mer inngående rede for visse sider av spiralteoriene. For å få belyst disse sidene på en enklest mulig måte, skal vi beskrive prisutviklingen i et tenkt samfunn som er mye enklere enn de samfu

Vi skal tenke oss et land uten økonomisk samkvem med andre land. Det finnes to bransjer og i hver bransje framstilles det et produkt. Produktene skal vi kalle A og B. En organisasjon av A-produsenter bestemmer prisen på A, mens en organisasjon av B-produkter bestemmer prisen på B. Landets regjering sørger for at samlet etterspørsel hele tiden er lik samlet tilbud.

For å gjøre eksemplet særlig enkelt skal vi forutsette følgende: (1) Gjennom en viss tid har brøken $\frac{\text{Pris på A}}{\text{Pris på B}}$ vært lik 1 eller nær 1. (I samme periode har følgelig også $\frac{\text{Pris på B}}{\text{Pris på A}}$ vært lik 1 eller nær 1.) - (2) Produksjonskapasiteten i de to bransjene er tilpasset den sammensetningen av etterspørselen en får under slike prisforhold - (3) $\frac{\text{Pris på A}}{\text{Pris på B}}$ kan stige til 1,1 uten at dette fører til noen større reduksjon i etterspørselen etter A. Men blir denne brøken større enn 1,1, oppstår det alvorlige avsetningsproblemer i A-bransjen. - (4) Den omvendte brøken, dvs. $\frac{\text{Pris på B}}{\text{Pris på A}}$, kan stige til 1,1 uten at en får noen større reduksjon i etterspørselen etter B. Men blir denne brøken større enn 1,1, får B-produsentene avsetningsproblemer.

Bakgrunnen for forutsetningene (3) og (4) kan være følgende: A og B tilfredsstiller nokså forskjellige behov. Prisene på de to varene kan derfor variere noe i forhold til hverandre, uten at dette fører til særlig større endringer i etterspørselens sammensetning. Blir imidlertid et av produktene meget dyrt i forhold til andre produkter, da blir det vanskelig å få avsatt det "dyre" produktet.

Under ellers like vilkår blir realinntekten i en bransje høyere jo dyrere bransjens produkter er i forhold til andre produkter. Ut fra dette og ut fra det vi har forutsett om avsetningsforholdene, skal vi regne med at A-produsentene ønsker at $\frac{\text{Pris på B}}{\text{Pris på A}}$ skal være lik 1,1 mens B-produsentene ønsker at $\frac{\text{Pris på B}}{\text{Pris på A}}$ skal være lik 1,1.

Endelig skal vi forutsette at bransje-organisasjonene justerer prisene med faste mellomrom. Den 1. januar hvert år endres prisen på A, og den 1. juli hvert år endres prisen på B.

I tabellen nedenfor er vist hvordan prisene kan tenkes å utvikle seg. 1. januar 1975 skal prisen på A fastsettes for kommende år. Denne prisen settes lik 121 øre pr. kg, slik at forholdet

Tabell
Prisutviklingen i et tenkt land

Dato	Pris på A (Ant.øre pr.kg)	Pris på B (Ant.øre pr.kg)	Pris på A Pris på B	Pris på B Pris på A
31/12 1974	100	110	0,9	1,1
1/1 1975	121	110	1,1	0,9
1/7 1975	121	133	0,9	1,1
1/1 1976	146	133	1,1	0,9

forholdet mellom prisen på A og prisen på B blir lik 1,1. Derved har en fått prisforhold som passer A-produzentene. Men B-produzentene er ikke tilfredse. Ved første høve, dvs. 1.juli 1975, hever de prisen på B. Denne prisendringen fører til at prisen på A justeres oppover igjen den 1.januar 1976.

En absolutt pris er en størrelse som forteller hvor mange penger en må gi(eller kan få) for én enkel av en bestemt vare. En relativ pris er en brøk som gir forholdet mellom to absolutte priser. Tabellen beskriver en utvikling hvor de to absolutte prisene stadig stiger, men hvor de to relative prisene (dvs. $\frac{\text{Pris på A}}{\text{Pris på B}}$ og $\frac{\text{Pris på B}}{\text{Pris på A}}$) svinger mellom 0,9 og 1,1.

Analysen ovenfor bygger på mange svært urealistiske forutsetninger. En bør ikke her feste seg ved disse, men i stedet rette oppmerksomheten mot det som er hovedpoenget i eksemplet. Det er følgende: Vi ser på et samfunn hvor ingen har noen interesse av at prisnivået (dvs. gjennomsnittet av de absolutte prisene) skal stige. Men det foregår en slags kamp om hvordan de relative prisene skal være. I denne kampen bruker produsentgruppene økninger i de absolutte prisene for å oppnå de relative prisene de ønsker. Dette fører til at prisnivået stadig stiger.

En kan feste seg ved at en produsentgruppe vil tape på det hvis den "hopper av priskarusellen" før den andre gruppen gjør det. Hvis f.eks. A-produzentene fra og med 1.januar 1976 unnlater å heve prisen på A, vil $\frac{\text{Pris på A}}{\text{Pris på B}}$ bli liggende på 0,9. Dette vil gi A-produzentene en lavere realinntekt enn hva de vil få med en utvikling hvor $\frac{\text{Pris på A}}{\text{Pris på B}}$ fortsetter å svinge mellom 0,9 og 1,1.

Kampen om hvordan de relative prisene skal være, er dypest sett en kamp om fordelingen av nasjonalproduktet. Hver gruppe prøver å skaffe seg høyest mulige realinntekter. Det betyr at hver av dem prøver å "få seg tildelt" en størst mulig del av nasjonalproduktet.

Kvantitetsteorien

Den enkleste versjon av kvantitetsteorien går ut på at prisnivået bestemmes av forholdet mellom (1) pengemengden og (2) størrelsen av de vare- og tjenestemengdene som omsettes. Idéen er at jo større pengemengden er i forhold til vare- og tjenestemengdene, dess høyere vil prisnivået være.

Kjernen i kvantitetsteorien kan lettest utdypes ved å ta utgangspunkt i et samfunn hvor det bare omsettes en vare.

La oss bruke følgende symboler:

M = pengemengde

V = pengenes omløpshastighet, dvs. det antall ganger den enkelte pengeseddel skifter eier i løpet av et år.

P = prisen på varen

T = omsatt mengde av varen i løpet av et år.

(Vi har her brukt de symbolene det er vanlig å bruke når kvantitets

teorien presenteres. Disse symbolene ble opprinnelig valgt fordi de størrelsene det er snakk om på engelsk kalles henholdsvis money, velocity of money, price og trade.)

Vi kan nå resonnerer på følgende måte: Verdien av vareomsætningen i løpet av et år er pr. definisjon både lik MV og lik PT. Vi har derfor alltid følgende ligning:

$$MV = PT$$

Løser vi denne ligningen med hensyn på P, og ordner litt på størrelsene på høyre side av likhetstegnet, får vi

$$P = V \cdot \frac{M}{T}$$

La oss nå forutsette at V (dvs. pengenes omløpshastighet) holder seg konstant, i et hvert fall på kort sikt. La oss også forutsette at T (dvs. varemengden) bestemmes av andre forhold enn pengemengdens størrelse. Vi kan da trekke bl.a. følgende konklusjon: Prisen stiger hvis, og bare hvis, pengemengden vokser raskere enn varemengden.

Sett nå at regjeringen kan bestemme hvor stor pengemengden skal være. Da kan regjeringen, ved å passe på at pengemengden ikke stiger raskere enn varemengden, sørge for at prisene holder seg stabile.

Kvantitetsteorien blir i alminnelighet utformet for det tilfelle at det omsettes mange forskjellige slags varer og tjenester. Gjør vi dette, må vi, når vi tolker ligningene ovenfor, oppfatte P som en indeks for prisnivået, og T som en indeks for de vare- og tjenestemengdene som omsettes.

En av innvendingene mot kvantitetsteorien er at det kan være tvilsomt å forutsette at pengenes omløpshastighet holder seg konstant også når det skjer raske endringer i forholdet mellom pengemengde og varemengde.

Er en av de tre teoriene "den rette"?

Antakelig mener de fleste økonomer at både etterspørselsbalanseteorien, spiralteorien og kvantitetsteorien belyser forhold av betydning for prisutviklingen. Men det er ulike oppfatninger om hvor mye av den faktiske utviklingen som forklares av hver av teoriene.

Enkelte legger avgjørende vekt på en enkelt av teoriene. Men hvilken teori det legges vekt på, varierer. Andre -og de er nok de fleste- mener det er mest fruktbart å bygge på en teori som inneholder elementer fra to av de "grunnleggende" teoriene, eller fra alle tre.

Under utformningen av norsk økonomisk politikk har både etterspørselbalanse-teorien og spiralteorien betydd en god del, mens det har vært lagt mindre vekt på kvantitetsteorien. Derimot har denne teorien spilt en noe større rolle i en del andre land, blandt dem USA.

LITT MER PRISTEORI

Modifikasjoner og utvidelser av spiralteorien

I forrige kapittel ble spiralteorien presentert i tilknytning til et samfunn hvor prisene ble fastsatt av bransjeorganisasjoner. I praksis blir bare en liten del av prisene fastsatt på denne måten. Men spiraler som ligner den vi skisserte, kan forekomme også under andre markedsforhold. Det avgjørende er at den enkelte prisfastsetter kan regne med at "hans" pris vil kunne øke noe uten at avsetningsmulighetene blir vesentlig dårligere.

En monopolist vil som oftest kunne regne med slike avsetningsforhold. Det samme vil kanskje den produsent gjøre som har gitt sitt produkt et visst særpreg. Mange mennesker holder seg vanligvis til et bestemt varemerke når de kjøper en ny bil, en ny tannpasta-tube osv. En slik varemerke-lojalitet kan føre til at merkevare-produsentens avsetningsmuligheter får visse likhetspunkter med monopolistens.

Muligheten for å heve prisene uten å miste for mye av omsetningen vil også kunne være til stede for bedrifter i bransjer hvor en har det en kan kalle "et prispolitisk samspill" mellom produsentene. Dette samspillet kan være knyttet til formelle avtaler, men behøver ikke være det. I noen bransjer kan det være en stilltiende overenskomst at en skal prøve å unngå den form for konkurranse som består i at den enkelte bedrift prøver å holde lavere priser enn konkurrentene. (Jfr. del II s 21)

Ofte vil spiralene bestå av en veksling mellom lønnsøkninger og prisstigninger. Skal det gis noenlunde nøyaktig beskrivelse av konkrete eksempler på slike spiraler, vil det i alminnelighet være nødvendig å skille mellom ulike grupper av lønnstakere og mellom ulike grupper av bedrifter. La oss imidlertid her gjøre den forenkling at vi betrakter alle lønnstakere som én gruppe med felles interesser, og alle bedriftseiere som en annen gruppe som også har felles interesser. Vi kan da beskrive et mulig utviklingsforløp på følgende måte: Lønnstakerens realinntekt blir høyere jo høyere brøken $\frac{\text{Lønnssats}}{\text{Prisnivå}}$ er. De ønsker derfor at denne brøken skal være stor. Men bedriftseierne tjener mer på hver produktenhet jo høyere produktprisene er i forhold til den lønn de må betale sine ansatte. Såfremt ikke prisene blir så høye at det oppstår betydelige avsetningsproblemer, blir derfor bedriftseiernes realinntekter høyere jo høyere brøken $\frac{\text{Prisnivå}}{\text{Lønnsnivå}}$ er. Bedriftseierne ønsker derfor at denne brøken skal være høy. Lønns- og prisspiralen er i virksomhet fordi lønnstakerne prøver å få tilfredsstilt sine ønsker gjennom lønnsøkninger, mens bedriftseierne prøver å få tilfredsstilt sine ønsker gjennom prisøkninger.

Kravet om rimelige inntekter

Det er lite realistisk å anta at lønns- og prisfastsetterne utelatende er opptatt av å få størst mulige inntekter. Mange har visse idéer om hva som vil være en "rimelig" inntekt for dem, og slike idéer kan påvirke utviklingen. Antakelig vil dette særlig være tilfelle hvis pris- og lønnsfastsetterne vet lite om hva de kan gjøre for å oppnå maksimale inntekter.

I dette avsnittet skal vi, som en forenkling forutsette at alle har som sin eneste målsetting å oppnå "rimelige" inntekter. Denne målsettingen er ikke særlig presis. Vi skal se på et par alternativer for hva den kan innebære.

En mulighet er at den enkelte samfunnsgruppe tar sikte på å få en inntekt den synes er rimelig i forhold til hva bestemte andre grupper oppnår. Tabellen nedenfor gir et sterkt forenklet bilde av en type situasjoner som da vil kunne oppstå. G og H er

Tabell

Eksempel på en situasjon hvor det kreves mer enn 100 %
av de samlede inntekter

	Andel av samlet inntekt
G's krav om en rimelig inntekt i forhold til H's inntekt innebærer at G tildeles	75 %
H's krav om en rimelig inntekt i forhold til G's inntekt innebærer at H tildeles	<u>35 %</u>
	<u>110 %</u>

to grupper som tilsammen omfatter alle inntektstakere. Gruppene kan f.eks. representere ulike bransjer, eller bestå av henholdsvis bedriftseiere og lønnstakere. Tabellen viser at gruppens krav tilsammen utgjør 110 % av samlet inntekt. I en slik situasjon vil alltid minst én gruppe synes at den har fått for lite. Hvis gruppene i denne situasjonen bruker prisøkninger i en kamp om fordelingen av inntektene, vil man få en pris-spiral.

En annen mulighet er at kravet om rimelige inntekter går ut på at inntektene, målt i faste priser, skal vokse med en bestemt fart.

Eksempel: La oss anta at folk finner det rimelig at inntektene (målt i faste priser) vokser med 4 % i året. La oss også anta at veksten i produksjonen ikke er større enn at det bare blir grunnlag for en inntektsvekst på 2 % i året. Det innebærer at ikke alle grupper kan få sine krav oppfylt. Prøver hver gruppe å fastsette sine priser slik at gruppen oppnår en "rimelig" inntekt, vil resultatet måtte bli en pris-spiral.

En slik spiral kan man kanskje kvitte seg med hvis man makter å øke produksjonen slik at det blir mer inntekt å fordele. Men sikkert er det ikke. Erfaringene tyder nemlig på at inntektskravene justeres etter den faktiske inntektsutviklingen, og som oftest på en slik måte at det hele tiden blir et gap mellom "rimelig" inntekt og faktisk inntekt.

Et eksempel på en spiral som gir stadig raskere prisstigning

La oss vende tilbake til eksemplet i tabellen fra side 84. Den 1. januar er prisen på B lik 100. Samme dag fastsetter A-produsentene en pris på sitt produkt som gir dem en tilfredsstillende prissituasjon så lenge prisen på B holder seg lik 100.

I praksis vil antakelig prisfastsetterne ofte ta hensyn til at "de andres" priser ikke kan ventes å holde seg konstante. Dette kan føre til at en får en utvikling vi kan illustrere ved følgende konstruerte eksempel:

(i) I 1975 stiger prisnivået med 10 %.

(ii) I 1976 regner de fleste at prisnivået vil endre seg like mye som året før, dvs. med 10 %. Mange ønsker en viss heving av sine relative priser, og øker derfor sine absolutte priser med mer enn 10 %. Dette fører til at prisnivået stiger med f.eks. 12 %. En rekke av lønns- og prisfastsetterne oppnår lavere relative priser enn de har tatt sikte på.

(iii) Også i 1977 tar de fleste utgangspunkt i fjorårets prisstigning når de skal anslå kommende års prisutvikling. De av dem som tar sikte på å øke sine relative priser øker derfor sine absolutte priser med mer enn 12 %. Prisnivået stiger med f.eks. 14 %.

Vi har regnet med at lønns- og prisfastsetterne antar at prisene vil stige med samme fart i kommende år som i foregående år. En annen mulighet er at de, ut fra at prisene har steget stadig raskere, antar at neste års prisstigning blir kraftigere enn fjorårets. I så fall vil farten i prisstigningen øke enda raskere.

Etterspørselsbalanse-teorien, spiralteorien og forholdene i Norge i dag

Det er ingen tvil om at det fins spiraler i virksomhet i Norge i dag. Blant annet er det ingen tvil om at prisstigning fører til lønnskrav, at lønnskrav fører til lønnsøkninger, og at lønnsøkninger bidrar til fortsatt prisstigning.

Men også de forholdene etterspørselsbalanse-teorien retter søkelyset mot, er av betydning i Norge i dag. I bransjer hvor det er mange produsenter, og hvor det prispolitiske samspillet mellom

produsentene er svakt, er forholdet mellom etterspørsel og tilbud av avgjørende betydning for prisutviklingen. I bransjer hvor det prispolitiske samspeillet er bedre utviklet, betyr etterspørselen mindre, men den betyr likevel noe. Også i slike bransjer må bransjens folk vise en viss forsiktighet under prisfastsettingen. Blir et produkt dyrt i forhold til andre produkter, kan dette føre til avsetningsvansker for produktet. (Jfr.s 83.)

Særlig vil det bli vist forsiktighet når den samlede etterspørselen er liten. Jo større den samlede etterspørselen er, dess mer kan prisen på et produkt heves uten at det oppstår avsetningsvansker.

Prisutviklingen i utlandet

I et land med stor utenrikshandel vil oftest prisutviklingen utenlands få mye å si for den innenlandske prisutviklingen. Eksempler: (1) Prisøkninger på innførte råvarer vil under ellers like vilkår føre til prisøkning på produkter som produseres ved hjelp av disse råvarene. - (2) Prisøkninger på innførte forbruksvarer kan føre til at lønnstakerne må ha høyere lønninger om de skal kunne opprettholde samme levestandard som før. Prisøkninger på innførte forbruksvarer kan derfor føre til lønnsøkninger som så resulterer i prisøkninger på innlandske produkter.

PRISPOLITIKK

Stabile priser som målsetting

I økonomisk-politiske diskusjoner blir det ofte hevdet at prisene bør stabiliseres.

I Norge, som i de fleste andre land, har prisene stadig steget siden slutten av 1930-årene, mens de sjelden har falt. De som sier at prisene bør stabiliseres, mener som regel at prisene ikke bør stige, eller at de ikke bør stige "for sterkt". Den tanken at prisnivået kan falle er fjern for de fleste.

Blant de argumentene som er blitt brukt for å begrunne at prisene bør stabiliseres, er disse:

Tabell

Arlig økning i konsumprisindeksen

Gjennomsnitt 1955-59	2,9 %
Gjennomsnitt 1960-64	3,3 %
Gjennomsnitt 1965-69	3,7 %
1970	10,1 % (4,5 %)
1971	6,2 %
1972	7,2 %
1973	7,5 %
1974	9,4 %
1980	? %

Tallet for 1974 viser stigningen fra 31/12-73 til 31/12-74. De øvrige tallene skal tolkes på tilsvarende måte. Stigningen på 10,1 % i 1970 skyldes i betydelig grad en omlegging av skattesystemet med større vekt på indirekte skatter. Beregninger viser at uten denne omleggingen ville prisstigningen det året blitt 4,5 %.

- Den sterke prisstigningen i 1970-årene er ikke noe særnorsk fenomen. Den har gjort seg gjeldende i de fleste land. I mange land har prisene steget enda mer enn i Norge.

(1) Stiger prisene i et land så mye at landets eksportnæringer ikke blir konkurransedyktige, vil dette føre til ledighet i eksportnæringene og til importoverskudd.

(2) Sterk prisstigning kan resultere i at folk med inntekter som ikke stiger i takt med prisene, får en urimelig lav levestandard.

(3) Prisstigning betyr at pengene etter hvert blir mindre verdt i forhold til varene og tjenestene. En prisstigning betyr derfor at lån tilbakebetales med penger som er mindre verdt (i forhold til varene og tjenestene) enn de pengene som i sin tid ble lånt ut. Den som har sikret seg realverdier ved lån, blir rikere, mens den som har lånt ut penger (for eksempel den som har innskudd i bank) blir fattigere.

(4) Hvis prisene en tid holder seg stabile, vil forbrukerne få visse holdepunkter for hva som er rimelige priser på de enkelte varene. Slike nyttige holdepunkter er det vanskelig å skaffe seg når prisene stadig stiger. Også dette kan være en grunn til å gå inn for stabile priser.

Selv om det er en rekke forhold som taler for å stabilisere prisene, er det likevel ikke i alles interesse at dette blir gjort. Vi har pekt på at den som sikrer seg realverdier ved å oppta lån, har fordel av prisstigning. Et annet forhold er at under en generell prisstigning vil gjerne noen priser stige raskere enn andre.

En generell prisstigning vil kunne være fordelaktig for personer som arbeider i næringer hvor produktprisene øker særlig sterkt. Selvsagt kan man si at det de har fordel av, ikke er den generelle prisstigningen, men det forholdet at deres priser stiger i forhold til andres priser. Ofte er det imidlertid slik at denne relative stigningen i deres produktpriser neppe ville ha kommet under forhold hvor prisnivået var stabilt.

På tross av at en del personer kan ha fordel av prisstigning, er det antakelig likevel en nokså omfattende enighet om at det er ønskelig å unngå at prisene stiger meget raskt. Men det er ulike oppfatninger om hvor ønskelig dette er.

Noen ser svært alvorlig på den sterke prisstigningen man har hatt de senere årene. I tillegg til at de er opptatt av det som er nevnt i punktene (1) - (4) foran, er de redde for at en stadig sterkere prisstigning skal føre til politisk uro og til mistillit til det økonomiske systemet. Enkelte mener at hvis man ikke får kontroll over prisutviklingen, vil dette føre til at det nåværende økonomiske systemet bryter sammen.

Andre legger mindre vekt på prisstigningen. De mener at selv om det kan by på visse fordeler å leve i et samfunn med stabile priser, så er prisstabilitet likevel ikke nødvendig for å få akseptable samfunnsforhold. Noen av dem mener at ofte vil den største ulempen ved prisstigning være at sterk opptatthet av prisproblemene kan føre til at det blir rettet for liten oppmerksomhet mot økonomisk-politiske problemer som etter deres mening er viktigere.

Offentlige tiltak for å bremse på prisstigning

En regjering som ønsker å bremse eller stanse en prisstigning kan ta i bruk ulike tiltak. De viktigste av dem kan grupperes på følgende måte:

1. Maksimalpriser. Bestemmer myndighetene at maksimalprisen på en bestemt vare er kr. 1.-, betyr dette at det er ulovlig å selge varen til en høyere pris enn kr. 1.-.

Et system med maksimalpriser kan innføres ved at regjeringen legger ned forbud mot å ta høyere priser enn de som gjaldt en bestemt dato. Dette kalles prisstopp. Prisstopp brukes gjerne ved utbruddet av en krig eller i andre krisesituasjoner. Bl.a. fordi det stadig vil finne sted endringer i bedriftenes produksjonskostnader, vil en prisstopp vanskelig kunne opprettholdes gjennom lengre tid.

Ønsker en regjering en langvarig direkte kontroll med prisene, kan den la et prisdirektorat fastsette maksimalpriser for de viktigste varene og tjenestene. Disse prisene vil måtte revideres fra tid til annen.

En maksimalpris vil ofte føre til at etterspørselen blir større enn tilbudet. Brukes det maksimalpriser kan det derfor bli nødvendig å innføre rasjoneringsordninger.

Mange er motstandere av en langvarig og omfattende bruk av maksimalpriser. De hevder bl.a. følgende: Prisene bør være slik at produksjonen blir tilpasset behovene. Et prisdirektorat vil ikke ha så godt kjennskap til behov og produksjonsmuligheter at det makter å finne fram til slike priser. (Jfr. teorien på s. 26 - 30) om at i et samfunn hvor tilbud og etterspørsel bestemmer prisene vil det bli samsvar mellom behov og produksjon) - Det vil kreves mange funksjonærer til å fastsette prisene, og til å prøve å sørge for at prisbestemmelsene blir overholdt. - En stor del av befolkningen vil bli fristet til å bryte prisbestemmelsene. Dette vil føre til redusert respekt for lov og rett, noe som kan få konsekvenser for befolkningens holdning til andre offentlige bestemmelser.

I Norge var det maksimalpriser på de fleste varer og tjenester i 1940-årene. De som forsvarte dette systemet, gjorde det bl.a. på følgende måte: Maksimalpriser er et effektivt middel til å holde prisene under kontroll. Systemet byr nok på en del ulemper, men ulempene med en ukontrollert prisutvikling er som oftest større.

2. Subsidier. Hvis staten gir selgeren av en vare et bestemt beløp for hver enhet han selger av varen, sier vi at staten subsidierer varen. Subsidier kan brukes til å hindre at kostnadsøkninger for bedriftene fører til høyere produktpriser.

Sett at en regjering har bestemt seg for å bruke subsidier til å holde prisnivået stabilt. Stiger kostnadene gjennom lengre tid, blir statens utgifter til subsidier stadig større. Det har i praksis vist seg at det fins grenser for hvor mye en regjering er villig til å bruke til subsidier. Det fins derfor også grenser for hvor kraftige og langvarige kostnadsøkninger som kan subsidi-eres bort.

3. Tiltak som reduserer den samlede etterspørselen.

Etterspørselsforholdene virker på prisutviklingen. (Jfr. s. 89 - 90). Ved å sette i verk tiltak som reduserer den samlede etterspørselen, kan en regjering bremse på tendensene til prisstigning. (Det er først og fremst finanspolitikken og kredittpolitikken som kan brukes til å påvirke størrelsen av den samlede etterspørselen. Finanspolitikken behandles på s. , og kredittpolitikken behandles på side 76 - 77).

4. Tiltak for å bremse på spiralene.

Prisspiraler av den typen som er skissert på s. 82 - 84 , gjør seg sterkest gjeldende i samfunn hvor det fins monopoler og hvor det er et vel utviklet "prispolitisk samspill" mellom produsentene i den enkelte bransje. Prisstigning som skyldes slike spiraler kan bekjempes gjennom lovgivning som forbyr monopoler og som reduserer mulighetene for lovlig prispolitisk samspill mellom produsenter.

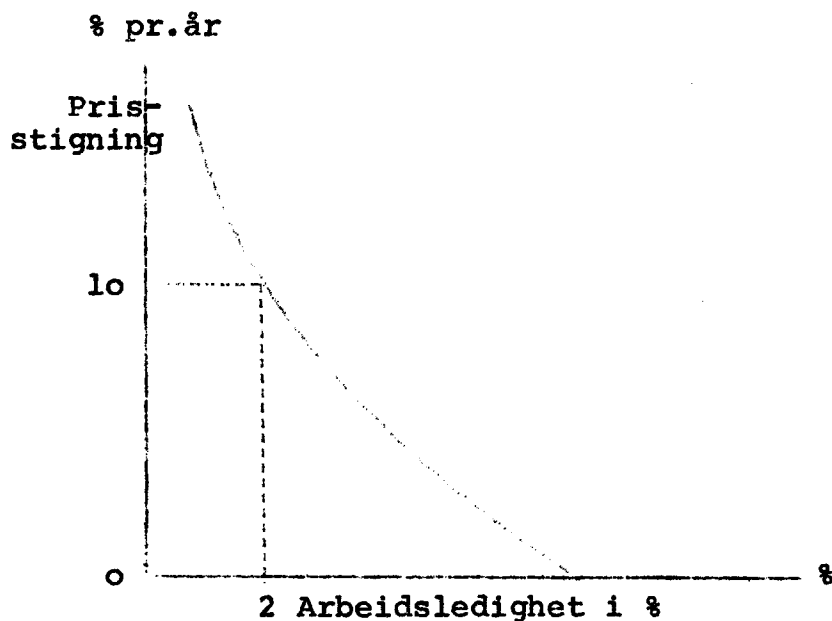
En prisstigning kan være et resultat av en kamp mellom lønnstakere og bedriftseiere om fordelingen av inntektene (Jfr. s. 87). Ved å bidra til at det blir tatt i bruk nye former for inntektsoppgjør, kan regjeringen prøve å bremse på slik prisstigning. (Mer om dette i neste kapittel).

5. Tiltak som regulerer størrelsen av pengemengden.

I følge kvantitetsteorien er prisstigning først og fremst et resultat av at størrelsen av pengemengden voker "for fort". (Jfr. s. 84 - 85.) Mener en regjering at denne teorien belyser en viktig årsak til prisstigning, er det nærliggende for regjeringen å prøve å bekjempe tendenser til prisstigning gjennom tiltak som bremser på veksten i pengemengden.

Phillipskurven

Jo større etterspørselen er, dess mindre vil (under ellers like vilkår) arbeidsløsheten være. Og jo høyere etterspørselen er, dess raskere vil (under ellers like vilkår) prisene stige. På bakgrunn av dette mener mange økonomer at regjeringene i de markedsøkonomiske landene står overfor valg av den typen som er illustrert ved diagrammet nedenfor.

Kurven i diagrammet gir uttrykk for alternativer regjeringen i et tenkt land kan velge mellom. Diagrammet viser bl.a. at regjeringen kan innrette seg slik at tallet på arbeidsløse utgjør 2 % av de som ønsker å arbeide, samtidig som prisene stiger med 10 % pr. år. Diagrammet viser også at ønsker regjeringen en arbeidsløshet som er mindre enn 2 %, må den skape en situasjon hvor prisene stiger med mer enn 10 % pr. år. Og diagrammet viser at skal prisstigningen være svakere enn 10 % pr. år, må regjeringen finne seg i en arbeidsløshet som er større enn 2 %.

Kurver av den typen som fins i diagrammet ovenfor, ble først brukt av den engelske økonomen A.W. Phillips. De kalles derfor Phillipskurver.

En Phillipskurve gir ikke uttrykk for en "økonomisk naturlov" som en regjering nødvendigvis må finne seg i å akseptere. Noe av bakgrunnen for en slik kurve vil være en forutsetning om at

regjeringen begrenser seg til en bestemt gruppe av virkemidler i den økonomiske politikken. I årene fra 1945 til 1949 førte den norske regjering en økonomisk politikk som innebar at Norge samtidig fikk høy sysselsetting og et nokså stabilt prisnivå. Et vesentlig ledd i denne politikken var en meget omfattende offentlig kontroll med prisene. Ingen priser ble tillatt å stige uten at det var gitt offentlig godkjenning. Det er imidlertid mange som mener at en omfattende priskontroll har så uønskede sider at man ikke bør nytte den annet enn i spesielle krisesituasjoner. I perioder hvor dette synet er dominerende, er det nærliggende å undersøke hvilke alternativer regjeringen kan velge mellom hvis den ikke skal gjøre bruk av omfattende priskontroll.

Ved å innføre tiltak den tidligere ikke regnet med å nytte, kan regjeringen prøve å få "flyttet" Phillipskurven, slik at man bedre enn før kan ta hensyn til både en målsetting om full sysselsetting og en målsetting om stabile priser. Eksempel: Lønnsforhandlingen i Norge våren 1976 ble organisert som et såkalt kombinert inntektsoppgjør. Ved å ta i bruk denne oppgjørsformen, håpet regjeringen å svekke prisstigningen uten å få noen nedgang i sysselsettingen.

En Phillipskurve kan også flytte seg som følge av endringer i forhold myndigheten ikke har kontroll over. Slike flyttinger har i de siste årene funnet sted i en rekke land, blant dem Norge. I disse landene har det skjedd noe som kan beskrives ved å si at landenes Phillipskurver har flyttet seg "oppover og til høyre". Med andre ord, til et gitt nivå på arbeidsløsheten svarer det nå en sterkere prisstigning enn før.

Flyttingen av kurvene skyldes sannsynligvis et samspill av flere forhold. Det er ikke enighet blant økonomene om hvor mye hvert av dem har betydd.

En del økonomer hevder følgende: Det er frykten for at prisøkninger skal skape avsetningsvansker som er årsaken til at prisene ikke stiger enda raskere enn de gjør. I 1950-årene og 1960-årene var den samlede etterspørselen vanligvis stor i forhold til det samlede tilbudet, både i Norge og de fleste andre land. Det førte til at pris-fastsetterne bare sjelden opplevde at prisøkninger skapte avsetningsvansker. Ved inngangen til 1970-årene

var derfor frykten for slike vansker betydelig mindre enn tidligere. En viktig "bremse-mekanisme" var dermed blitt svekket, og dette er en vesentlig årsak til at Phillipskurvene har flyttet seg.

Andre økonomer legger hovedvekten på andre forhold. Noen er mest opptatte av at i mange bransjer er det prispolitiske samspillet mellom produsentene blitt sterkere. Et tredje syn er at den grunnleggende årsak bak både den raske prisstigningen og flyttingen av Phillipskurven er at pengemengden har vokst mer enn mengdene av de varene og tjenestene som omsettes (Jfr. kvantitetsteorien s. 84-85).

KOMBINERTE INNTEKTSOPPGJØR

Hva er et kombinert inntektsoppgjør?

Ved et inntektsoppgjør inngås det avtaler om lønnsatsene for et stort antall lønnstakere. (Jfr. s. 24).

Man har flere ganger hatt følgende utvikling: Et inntektsoppgjør har gitt store lønnstillegg. Dette har bidratt til en sterk prisstigning. For å bremse på prisstigningen har myndighetene satt i verk tiltak for å redusere den samlede etterspørselen. Bl.a. har de økt skattene. Skatteøkningene har ført til at lønnstakerne har fått mindre igjen etter oppgjøret enn de regnet med. Ved neste oppgjør har skatteøkningene dannet en del av grunnlaget for nye lønnskrav og nye lønnsøkninger. - Lønnstillegg og skatteøkninger har på denne måten vært ledd i en spiral.

Et kombinert inntektsoppgjør består i at lønnsavtalene og viktige deler av myndighetenes politikk fastlegges samtidig og gjøres avhengig av hverandre. Idéen er at lønnstakerne aksepterer lavere nominelle lønnstillegg enn de ellers ville gjøre, mot at myndighetene setter i verk skattelettelser eller andre tiltak som gjør det sannsynlig at lønnstakerne oppnår en bestemt økning i realinntekt. Myndighetene gjør sine tiltak avhengige av at de nominelle lønnstilleggene holdes innen bestemte grenser. - På denne måten håper man å bryte den spiralen som er skissert i avsnittet ovenfor.

Det kombinerte inntektsoppgjøret våren 1976

Norge var det første land i verden som gjorde bruk av et kombinert inntektsoppgjør. Det skjedde i 1976. Visse forløpere for disse oppgjørsformene har man likevel hatt tidligere.

Vi skal peke på de ulike fasene under inntektsoppgjøret 1976.

Det første utspillet kom fra regjeringen, som inviterte en rekke organisasjoner til et samarbeid om et kombinert oppgjør. I denne invitasjonen ble det skissert visse siktemål for oppgjøret. Et av dem var at det skulle gi lønnstakerne 3 % økning i disponibel realinntekt det første avtaleåret. (Med disponibel inntekt mener man det man har igjen av inntekten etter at skattene på inntekt og formue er betalt. Utviklingen i disponibel realinntekt finner man ved å dividere en tidsrekke for de disponible inntektene med tall

som viser hvordan prisene har endret seg. Jfr. s. 81.

Deretter kom forhandlinger og drøftinger i gang. Det ble ført forhandlinger mellom

1. LO og Norsk Arbeidsgiverforening
2. Staten og jordbrukets organisasjoner
3. Staten og de statsansattes organisasjoner
4. Kommunene og de kommuneansattes organisasjoner

I tillegg til disse forhandlinger ble det holdt fellesdrøftinger som alle de berørte partene enten tok del i eller ble orienterte om

Til å begynne med beskjeftiget man seg i fellesdrøftingene først og fremst med regne-eksempler som ga uttrykk for hva man mente ville skje med prisene og inntektene under ulike forutsetninger om bl.a. lønnsøkninger og skattelettelse. Så la LO og jordbruksorganisasjonene fram sine krav. Deretter la regjeringen fram en foreløpig skisse til en samlet løsning av inntektsoppgjøret. Denne skissen ble av alle parter akseptert som et brukbart grunnlag for de videre forhandlingene.

Etter en tids forhandlinger kom man på alle områder fram til forslag forhandlerne gikk inn for. Forslagene ble godtatt av alle de berørte partene, dels gjennom avstemninger blant lønnstakere, arbeidsgivere og bønder, og dels ved at Stortinget aksepterte skattelettelse som utgjorde en del av oppgjøret. - Regjeringen avga også en såkalt "politisk garanti" for at lønnstakernes disponible realinntekter skal stige med minst 3 % det første avtaleåret. Det er vanskelig å slå fast hva som ligger i en slik garanti, men det blir i alle fall viktig for regjeringen å bidra til at realinntektene stiger med minst 3 %.

Noen argumenter for kombinerte oppgjør

Det mest brukte argumentet for kombinerte oppgjør er at denne oppgjørsformen gir samfunnsmedlemmene økt styring over den økonomiske utviklingen. Det hevdes at sålenge staten og de store organisasjonene fører hver sin politikk, har ingen styring over utviklingen. Hvis derimot partene samarbeider, kan situasjonen bli en annen, sies det.

Det blir også hevdet at disse økte styringsmulighetene kan brukes på en slik måte at alle parter har fordeler av kombinerte oppgjør. En av dem som har gitt uttrykk for dette, er Finansdepartementets høyeste embetsmann, departementetråd Eivind Erichsen.

I en artikkel i Bergens Banks kvartalskrift nr. 2 1976 skriver han blant annet:

Kombinerte inntektsoppgjør vil kunne bli til fordel for alle parter, dersom oppgjøret har et balansert innhold. For myndighetene er det av fundamental betydning å finne nye veier for å dempe prisstigningen, uten at dette skal behøve å gå utover andre viktige hensyn, slik som sikringen av den fulle sysselsetting.

Særlig etter at prisstigningen er blitt så høy som den er nå, er myndighetenes interesse i å finne nye veier åpenbar.

For arbeidsgiverne vil fordelene ved et oppgjør der de nominelle lønnsøkninger begrenses p.g.a. offentlig tiltak, være like åpenbare. Dette gjelder særlig for den delen av næringslivet som er konkurranseutsatt, og hvis priser bestemmes av internasjonal konkurranse og markedsforhold. -----

Arbeidstakerne kan ha mange fordel i å ta del i et kombinert oppgjør. I tillegg til at prisstigningen begrenses, vil den lavere kostnadsstigning kunne gjøre arbeidsplassene sikrere, særlig i tider med internasjonale avsetningsvansker. Høyere sysselsetting og større produksjon ved kombinerte oppgjør kan legge grunnlaget for en høyere økning i den disponible realinntekt enn gjennom tradisjonelle oppgjør. Det er f.eks. lite trolig at om arbeidstakerne i år kunne ha oppnådd en like stor økning i den disponible realinntekt gjennom et tradisjonelt oppgjør som den de nå får gjennom det kombinerte oppgjøret.

Mye av det Erichsen skriver her, gir uttrykk for vurderinger ikke alle slutter seg til.

De aller fleste økonomer er antakelig enige med han i at et kombinert oppgjør kan bidra til å bremse på prisstigningen, men det er ulike oppfatninger om hvor sterk denne virkningen vanligvis vil være. (Det er dessuten ulike syn på hvor viktig det er å få bremset prisstigningen, jfr. s. 92.)

Det fins også ulike oppfatninger om hvilken form for inntektsoppgjør som vanligvis gir arbeidstakerne størst økning i disponibel realinntekt. Noen mener at den største økningen får de når man har såkalte forbundsvise oppgjør, dvs. oppgjør hvor hvert fagforbund forhandler med "sine" arbeidsgivere, og hvor staten ikke tar del i oppgjørene.

Hvilken innflytelse har den jevne mann og kvinne på utfallet av kombinert oppgjør?

I forrige avsnitt refererte vi argumentet om at kombinerte oppgjør gir samfunnsmedlemmene økt styring over den økonomiske utviklingen. En del mennesker er sterkt opptatte av hvilke samfunnsmedlemmer som får del i disse økte styringsmulighetene.

Noen hevder følgende: Under kombinerte oppgjør blir avstanden mellom forhandlerne og de menige samfunnsmedlemmer så stor at "de menige" vanskelig kan få noen innflytelse på oppgjøret. Kombinerte oppgjør bidrar til å konsentrere politisk makt hos en liten gruppe mennesker som består av finansministeren, lederne for de store organisasjonene, riksmeglingsmannen og disse personenes aksperter.

I begrunnelsene for denne oppfatningen brukes bl.a. to argumenter. Det ene er at under et oppgjør som angår svært mange vil det nødvendigvis være slik at den jevne mann eller kvinne vanligvis vanskelig kan komme i direkte kontakt med "sine" forhandlere. Det andre er at kombinerte inntektsoppgjør vil ha en tendens til å bli svært kompliserte, slik at bare et fåtall mennesker vil makte å få en tilfredsstillende oversikt over hvilke alternativer som foreligger, og hva de anbefalte forslagene går ut på.

En av dem som har vært opptatt av disse spørsmålene er statsviteren professor Thomas Wyller. I en artikkel i "Økonomisk Rapport" nr. 7, 1978, s. 10-11, a. følgende:

Jeg brukte ordet u-demokratisk. Deri ligger den oppfatning a oppgjøret - tross den uravstemning som vil følge - best kan karakteriseres som en avtale truffet over hodet på både medlemme ikke-medlemmer og velgere. Avstanden mellom dem og beslutnings-sentrene er for stor til at de selv kan øve direkte innflytelse. Når uravstemmingen så konfirmerer lederelitens beslutninger, er dette selvsagt fra en synsvinkel et demokratisk element. Men det kan også kalles en akklamasjons-affære.

Andre er uenige med Wyller. Bl.a. mener mange at uravstemningene under et kombinert oppgjør har større betydning enn hva han mener at disse avstemningene har.

Organisasjonenes frie forhandlingsrett og Stortingets suverenitet over skattepolitikken

Både blant arbeidstakere og arbeidsgivere er det mange som mener at lønnsattsene bør fastsettes etter forhandlinger mellom lønnstakeorganisasjoner og arbeidsgiverorganisasjoner, og at hverken myndighetene eller andre "utenforstående" bør blande seg inn i disse forhandlingene. Dette synet er blitt kalt "idéen om organisasjonenes frie forhandlingsrett".

I følge Grunnloven er det Stortinget som skal fastsette skattene.

Noe av kritikken mot kombinerte inntektsoppgjør går ut på at den samordningen som finner sted under slike oppgjør, bryter både med idéen om organisasjonenes frie forhandlingsrett og med idéen om Stortingets reelle suverenitet over skattepolitikken. Det siste begrunnes med at det i praksis vil være svært vanskelig for Stortinget å gå mot skattelettelse som utgjør en del av et anbefalt forslag til et kombinert inntektsoppgjør. Går Stortinget mot slike skattelettelse, må det nye forhandlinger til, og det vil kunne skape så store problemer at Stortinget som oftest vanskelig vil kunne ta ansvaret for det.

Det er ulike oppfatninger om hvor sterkt kombinerte inntektsoppgjør vil redusere organisasjonenes frie forhandlingsrett og Stortingets reelle suverenitet over skattepolitikken. Det er også ulike oppfatninger om hvor ønskelig det er å bevare denne frie forhandlingsretten og denne suvereniteten.

Venstresosialistisk kritikk av kombinerte oppgjør

Fra grupperinger som står langt til venstre i norsk politikk, blir det bl.a. hevdet følgende:

Samfunnsutviklingen er først og fremst et resultat av en kamp mellom en arbeiderklasse og en kapitalistklasse. Arbeiderne er tjent med at denne kampen skjer mest mulig åpent, mens kapitalistene er tjent med at kampen tilsløres og at klassene samarbeider - Kampen om arbeidernes lønninger er en del av klassekampen. Men dette blir mindre tydelig under inntektsoppgjør hvor man, foruten å forhandle om lønnsatts, også er opptatte av skatter, subsidier og andre størrelser som har å gjøre med forholdet mellom staten og samfunnsmedlemmene. Kombinerte inntektsopp-

gjør tilslører klassekampen, og er følgelig ikke i arbeidernes interesse.

I mange land, blant dem Norge, er forøvrig staten et redskap for kapitalistklassen. Også dette bidrar til at det er kapitalistene som har fordel av at lønnssetningene fastsettes under inntektsoppgjør hvor staten deltar aktivt under forhandlingene.

Til slike utsagn blir det bl.a. svart følgende: Det er riktig at det fins innslag av klassekamp i vårt samfunn. Men det fins også muligheter for at ulike grupper kan samarbeide på en slik måte at alle gruppene tjener på det. De færreste er tjent med at formene for inntektsoppgjør velges ut fra et ønske om å skjerpe klassekampen. - Forøvrig er det ikke riktig å si at den nåværende norske stat er et redskap for en kapitalistklasse. Resonnementer som bygger på en forutsetning om at staten er et slikt klasse-redskap gir derfor et dårlig utgangspunkt for konklusjoner om hvem som har fordeler av kombinerte inntektsoppgjør.

Avsluttende merknad

Noen av dem som gikk inn for et kombinert inntektsoppgjør i 1976, understreker at dette ikke nødvendigvis betyr at de vil gå inn for denne oppgjørsformen ved framtidige inntektsoppgjør. Enkelte av dem sier følgende: Oppgjørsformen bør velges etter den situasjonen man befinner seg i. På et tidspunkt kan det være viktig å bremse på en generell prisstigning, og da er kanskje et kombinert oppgjør det beste. På et annet tidspunkt kan spørsmålet om hva som er viktigst, måtte besvares ulikt for ulike bransjer. I en slik situasjon er kanskje forbundsvise oppgjør best.

KONJUNKTURER

Hva menes med konjunkturer?

Med gode konjunkturer mener man at det er liten eller ingen arbeidsløshet og sterk vekst i produksjonen. Med dårlige konjunkturer mener man at det er betydelig arbeidsløshet og svak eller ingen vekst i produksjonen. Med konjunkturbølger mener man forholdsvis regelmessige vekslinger mellom perioder hvor konjunktorene blir bedre og perioder hvor de blir dårligere.

Litt konjunkturhistorie

I det meste av det nittende århundrede og i første del av det tyvende århundre gjorde konjunkturbølger seg sterkt gjeldende i alle industrialiserte land. Foruten sysselsetting og produksjon var en rekke andre økonomiske størrelser - bl.a. lønnsatser, priser, aksjekurser og rentesatser - sterkt preget av konjunkturbølgene. Lengden av bølgene var vanligvis fra sju til ti år. (Lengden av en bølge kan måles f.eks. ved tidsrummet fra bunnpunktet i en bølgedal til bunnpunktet i den neste.) Konjunkturbølgene i de enkelte land var sterkt knyttet til hverandre.

Fra begynnelsen av den andre verdenskrigen til litt ut i 1970-årene var konjunkturbølgene mindre framtrædende enn tidligere. Periodene hvor konjunkturerne var dårlige var kortere og mindre regelmessig enn tidligere. Men fra 1973 har man hatt dårlige konjunkturer i de fleste land.

Litt konjunkturteori

Det er satt fram ulike teorier for å forklare den utviklingen vi har skissert ovenfor. Vi skal ikke prøve å gi noen oversikt over disse teoriene, men nøye oss med å referere en oppfatning. Vi skal gi dette referatet en slik form at vi knytter en forbindelse med den framstillingen av sysselsettingsproblemene som er gitt på s. 62-70. Oppfatningen går ut på følgende: Dårlige konjunkturer får man når kurvene for samlet etterspørsel og samlet tilbud krysser hverandre ved et sysselsettingsnivå som er betydelig lavere enn nivået for full sysselsetting. (Jfr. figur 4 på s.65.) I en markedsøkonomi er det flere forhold som bidrar til at kurven for samlet etterspørsel stadig flytter på seg. Det var forholdsvis regelmessige flyttinger i denne kurven som skapte de konjunkturbølgene man hadde i en lang periode. Etter 1945 prøvde de fleste regjeringer å føre en slik politikk at etterspørselen hele tiden var "stor nok". Dette førte til at periodene med dårlige konjunkturer ble kortere og mer uregelmessige enn tidligere. Men etterhvert er det blitt vanskeligere å oppnå både full sysselsetting og stabile priser. (Jfr. s. 96.) Av frykt for å forsterke den stadig sterkere prisstigningen, har de fleste regjeringer i 1970-årene vært forsiktige med å bruke etterspørsels-stimulerende tiltak. Derfor har man kunnet få en lang periode med dårlige konjunkturer i midten av 1970-årene.

ØKONOMISK VEKST

Hva er økonomisk vekst ?

Med vekstraten for en økonomisk størrelse menes i alminnelighet den prosentvise endring pr. år i denne størrelsen.

Med økonomisk vekst kan man mene forskjellige ting. Svært ofte defineres imidlertid økonomisk vekst ved å si at farten (eller styrken) i den økonomiske vekst i et land, er det samme som vekstraten for landets bruttonasjonalprodukt. Rask økonomisk vekst betyr etter denne språkbruken det samme som høy vekstrate for bruttonasjonalproduktet.

Årsakene til økonomisk vekst

Økonomenes ønsker om å forklare variasjonene i den økonomiske veksten har bl.a. ført til beregninger av den typen som er gjengitt i tabellen nedenfor. Tabellen gir uttrykk for at i perioden 1950-1962 vokste Norges bruttonasjonalprodukt med gjennomsnittlig 3,47 % pr. år. I følge tabellen er disse 3,47 % det samlede resultatet av en rekke forskjellige vekstfaktorer.

Tabell

Årlig vekst i Norges bruttonasjonalprodukt etter årsaker 1950-62

	Bidrag til veksten
1. Endringer i sysselsettingen (nettovirkingen av flere årsverk, kortere arbeidstid, og endret fordeling av arbeidskraften etter alder, kjønn og utdanning)	0,13
2. Økt kapitalinnsats	0,90
3. Framskritt i teknologisk og organisatorisk kunnskap	0,76
4. Forandringer i hvor raskt nye kunnskaper blir tatt i bruk	0,17
5. Overføring av produksjonsfaktorer fra bransjer med lav produktivitet til bransjer med høy produktivitet	0,95
6. Produksjonsøkning som skyldes økt størrelse på bedriftene	<u>0,56</u>
Sum (=gjennomsnittlig årlig vekstrate)	<u>3,47</u>

(Kilde: Edward F. Denison: Why growth rates differ, Washington D.C., 1967. (Tallene er her presentert på en litt annen måte enn i Denisons bok.)

Tallene i tabellen må brukes med forsiktighet. De kan kanskje gi inntrykk av at den økonomiske veksten som "skyldes" en bestemt vekstfaktor, avhenger bare av den faktoren og ikke påvirkes av hvordan de andre vekstfaktorene utvikler seg. At dette ikke er riktig, vil en forstå av følgende eksempel. For at framskritt i teknisk og organisatorisk innsikt skal ha kunnet føre til en vekst på 0,76 % pr. år i Norge i 1950-1962, har det vært nødvendig å ta i bruk betydelige mengder av nye maskiner. Dette innebærer at den økonomiske veksten som "skyldes" større teknisk og organisatorisk innsikt, er knyttet til størrelsen av investeringene. Med andre ord: I tabellen er det en sammenheng mellom vekstfaktor nr. 2 og den delen av veksten som er blitt tilregnet vekstfaktor nr. 3. - En må også ta i betraktning at når en skal finne tall for bruttonasjonalproduktet og vekstfaktorene, møter en mange prinsipielle og praktiske problemer. En del av disse problemene har en ikke maktet å løse på en helt ut tilfredsstillende måte. Dette forholdet påvirker selvsagt også kvaliteten av beregninger som tar sikte på å beskrive sammenhengene mellom vekstfaktorene og den økonomiske veksten.

Til tross for de forbehold en må ta når en tolker tallene, er det likevel en vanlig oppfatning blant økonomer at det bildet som tallene gir, i hovedtrekkene er riktig. Et av trekkene i dette bildet er at den største delen av den økonomiske veksten skyldes andre forhold enn økt innsats av arbeidskraft og realkapital.

Offentlige tiltak for å få rask økonomisk vekst

De fleste regjeringer ønsker en rask økonomisk vekst. De kan bidra til dette ved å påvirke en eller flere av de vekstfaktorene som er nevnt i tabellen på forrige side.

En regjering vil neppe prøve og gjøre arbeidsinnsatsen størst mulig. Det er en utbredt oppfatning at stiger velstanden i et land, bør noe av velstandøkningen tas ut i form av mer fritid. Men det er en nokså alment akseptert målsetting, i et hvert fall i vårt land, at man bør prøve å skaffe arbeid til alle som ønsker å arbeide. Dette kan regjeringen bidra til, dels ved å sørge for at den samlede etterspørselen er like stor

som det samlede tilbudet ved full sysselsetting, og dels gjennom en offentlig arbeidsformidling som skaper kontakt mellom tilbyderne og etterspørrene av arbeidskraft.

Jo mer det investeres, dess større blir realkapitalen. Blant annet gjennom skattepolitikken og kredittpolitikken kan regjeringen bidra til at investeringen blir høy.

Den økonomiske veksten påvirkes blant annet av hvor mye og hva slags undervisning som blir gitt. Regjeringen kan ta hensyn til dette, både når den tar standpunkt til hvor mye som skal bevilges til skolene, og når undervisningsplanene skal fastlegges.

Regjeringen kan også prøve å bidra til rask økonomisk vekst gjennom store bevilgninger til forskning.

Tabellen på s. 108 gir uttrykk for at en del av den økonomiske veksten i Norge i 1950-1962 skyldtes økt størrelse på bedriftene. Om et lite land skal satse på denne vekstfaktoren, vil det antakelig måtte bety at man går inn for økt arbeidsdeling mellom landene. Dette vil innebære at eksporten og importen stiger raskere enn bruttonasjonalproduktet. En av konsekvensene vil være at landets økonomiske utvikling i stadig sterkere grad blir knyttet til utviklingen i andre land.

Debatten om målsettingen om rask økonomisk vekst

I etterkrigstiden har politikken i Norge og andre land vært sterkt preget av ønsket om rask vekst i bruttonasjonalproduktet. Men i de seinere år har stadig flere mennesker kritisert både definisjonen av begrepet bruttonasjonalprodukt (se s. 59-61) og målsettingen om rask vekst.

Kritikerne hevder blant annet at mye av det som gjøres for å øke produksjonen, fører til redusert trivsel for større eller mindre befolkningsgrupper *i dag*. Stikkord for denne kritikken er bl.a. "stress på arbeidsplassen", "luft- og vannforurensninger" og "trivselsproblemer som følge av å skifte bosted".

En annen del av kritikken går ut på at veksten vil skape store problemer på *lengre sikt*. Stikkord for denne kritikken er bl.a. "forbruk av naturressurser" og "oppbygging av forurensninger".

Noen svarer at det er ingen alvorlig motsetning mellom vekstmålsettingen og ønsket om å ta hensyn til de problemer vekstkritikerne reiser. De mener at ved å endre produksjonsmetodene og sammensetningen av bruttonasjonalproduktet, kan man ta hensyn til kritikken, uten at dette reduserer veksten noe særlig. Men de fleste vekstkritikerne hevder at denne oppfatningen er for optimistisk.

Vekst i bruttonasjonalproduktet skaper grunnlag for et stadig høyere forbruk. Etter manges oppfatning er dette et sterkt argument for en politikk som fører til rask økonomisk vekst. Men en del vekstkritikere er uenig i dette. På side 7 - 8 har vi referert deres argumenter.

UTENRIKSHANDEL

Grunnlaget for utenrikshandelen

Noe av handelen mellom landene skyldes at enkelte land mangler visse råvarer eller andre naturressurser som finnes i andre land. Men storparten av et lands import består av varer og tjenester som kan produseres i landet og kanskje også i en viss utstrekning blir produsert der.

Blant de velstående land er det de små land som har størst utenrikshandel i forhold til nasjonalproduktet. En av grunnene til dette er at et lite land oftest mangler flere viktige råvarer enn et stort land. En annen årsak er det som vi ofte kaller "stordriftens fordeler". I et moderne samfunn blir det brukt et stort antall vareslag, og mange av disse produseres mest effektivt i store bedrifter. I et lite land vil det ikke finnes nok arbeidskraft til å produsere alle ønskelige vareslag på en effektiv måte. Etterspørselen er heller ikke stor nok til at det innenlandske marked alene kan danne grunnlag for en effektiv produksjon av enhver vare. Blant annet av disse grunner vil et lite land importere mange varer det kunne produsere, samtidig som mange av landets bedrifter selger en del av sin produksjon til utlandet.

Også land som er store nok til alene å utnytte stor-driftens fordeler, importerer varer og tjenester som de kunne produsere selv. Forskjeller i for eksempel klimatiske forhold, naturressurser og teknisk innsikt gjør at en vare eller tjeneste kan produseres med ulik effektivitet i de ulike land. Det enkelte land selger til utlandet varer og tjenester som landet kan produsere forholdsvis effektivt, og kjøper varer og tjenester det kan produsere mindre effektivt.

Offentlig påvirkning av utenrikshandelen

Myndighetene i et land kan sette i verk ulike tiltak for å påvirke handelen med andre land. Vi skal nevne noen av dem.

Staten kan legg toll på varer som importeres.

Staten kan forby import av visse varer, og den kan sette bestemte grenser for hvor mye som skal kunne importeres av andre varer. Slike tiltak kalles importrestriksjoner.

Staten kan yte ulike former for støtte til innenlandske bedrifter som selger sine produkter i konkurranse med utenlandske bedrifter. Eksempler: (1) Staten kan betale de innenlandske bedriftene et gitt beløp for hver enhet som selges av en bestemt vare. Slike betalinger kalles subsidier. (2) Staten kan yte bedriftene billige lån, dvs. lån hvor rentesatsene er lavere enn det som ellers er vanlig. (3) Statseide kraftverk kan selge billig kraft til bedriftene. - Slik støtte kan ytes både til eksportbedrifter og til såkalte importkonkurrerende bedrifter, dvs. bedrifter som selger sine produkter innenlands og møter konkurranse fra importerte produkter.

Utenrikshandelen kan også påvirkes gjennom endringer i valutakursene og gjennom tiltak som regulerer adgangen til å skaffe seg utenlandske penger. Dette kommer vi tilbake til i kapitlet "Internasjonale betalinger". (Jfr. s.129 - 133).)

Formålet med de tiltakene som påvirker utenrikshandelen kan være å verne eller støtte visse deler av det innenlandske næringslivet. Tiltakene kan også brukes for å unngå betalingsproblemer som vil kunne oppstå hvis importen blir større enn

eksporten. Toll kan dessuten brukes til å skaffe staten inntekter.

Internasjonale avtaler om avvikling av offentlige tiltak

Siden den andre verdenskrigen er det blitt opprettet flere internasjonale organisasjoner som har bidratt til en kraftig reduksjon i bruken av toll og importrestriksjoner.

De fleste land som betyr noe i den internasjonale handelen er medlemmer av GATT (General Agreement on Tariffs and Trade). GATT arbeider for en reduksjon av toll og importrestriksjoner. Den har nådd betydelige resultater, men det foreligger ingen konkrete planer om en fullstendig avvikling av toll og importrestriksjoner mellom medlemslandene.

GATT ble opprettet i 1947, og Norge har vært medlem helt fra starten.

Opprinnelig bestod EF (De europeiske Fellesskap) av Frankrike, Vest-Tyskland, Italia, Belgia, Nederland og Luxemburg. Disse seks landene inngikk i 1957 en avtale. Denne avtalen, som ofte kalles Roma-avtalen, danner det viktigste grunnlaget for EF-samarbeidet. I 1973 ble Storbritania, Danmark og Irland medlemmer av EF.

Innen EF har man bl.a. avviklet all toll og alle restriksjoner på handel mellom medlemslandene. EF-landene har også felles tollsatser på import fra land som ikke er medlemmer av EF.

EF-samarbeidet er ennå ikke fullt utbygget. Det eksisterer planer for et meget vidtgående økonomisk og politisk samarbeid mellom medlemslandene.

I 1973 inngikk Norge en handelsavtale med EF. Denne avtalen går først og fremst ut på at i løpet av få år skal Norge avvikle all toll og alle importrestriksjoner på industriprodukter som framstilles i EF, og at EF i løpet av samme tidsrom skal avvikle all toll og alle importrestriksjoner på norske industriprodukter.

Medlemmene av EFTA (Det europeiske frihandelsområde) er Norge, Sverige, Portugal, Sveits og Østerrike. Finland er

assosiert medlem, dvs. landet er knyttet til organisasjonen på en noe løsere måte. EFTA ble dannet i 1960. Storbritania og Danmark var medlemmer til 1973.

EFTA-samarbeidet foregår på flere områder. Den viktigste bestemmelsen i EFTA-avtalen er industriprodukter som framstilles i et medlemsland tollfritt skal kunne eksportereres til andre medlemsland.

Handelen mellom landene påvirkes ikke bare av toll og importrestriksjoner, men også av såkalte "andre konkurranseforvridende tiltak", dvs. av ulike former for støtte fra myndighetene til innenlandske bedrifter. (Jfr. s.112). Mange av etterkrigstidens internasjonale avtaler inneholder bestemmelser som tar sikte på å redusere bruken av slike tiltak. Men som oftest har disse blitt lite effektive, og de "andre" konkurranseforvridende tiltakene brukes i dag i betydelig omfang.

Multinasjonale selskaper

Et foretak som eier en rekke bedrifter, kalles et konsern.

Et multinasjonalt selskap er et konsern som har produksjonsavdelinger i flere land. Det vil gjerne finne sted en del "handel" mellom et slikt selskaps ulike produksjonsavdelinger. Eksempel: Et oljeselskap kan ha bl.a. en råolje-produserende bedrift i Kuwait og et oljeraffineri i Norge. Bedriften i Kuwait kan da "selge" råolje til raffineriet i Norge.

I økonomisk teori pleier en gjerne å forutsette at en eksportør ønsker å selge til høyest mulige priser og at en importør ønsker å kjøpe til lavest mulige priser. Dette er sannsynligvis ikke tilfelle når det gjelder "handel" mellom en eksportør og en importør som begge er deler av samme konsern. Det er rimelig å regne med at det som da skjer, blir bestemt ut fra en målsetting om å få størst mulig samlet fortjeneste for konsernet.

De bedriftene som eies av et multinasjonalt selskap, kan være mer eller mindre selvstendige i forhold til konsernledelsen. Jo mer selvstendige de er, dess mindre vil antakelig

disse bedriftenes disposisjoner avvike fra disposisjonene til "vanlige" nasjonale bedrifter.

De multinasjonale selskapene har etterhvert fått en stadig større andel av verdensproduksjonen.

Det kan by på både fordeler og ulemper for et land om en del av landets bedrifter eies av multinasjonale selskaper.

De multinasjonale selskapene har som oftest store forskningsavdelinger og betydelige finansielle ressurser. Det vil bidra til en effektiv produksjon i selskapenes bedrifter. Dette kan føre til at lønnsnivået i disse bedriftene ligger forholdsvis høyt, og at bedrifter kan klare seg bra i perioder med dårlige konjunkturer.

Ledelsen av et multinasjonalt selskap kan på kort varsel beslutte at produksjonen i én av selskapets bedrifter skal overføres til en annen av selskapets bedrifter. Slike beslutninger kan skape store vanskeligheter for de lokalsamfunnene som derved mister arbeidsplasser de tidligere har hatt.

Et selskap som har bedrifter i flere land kan bestemme hvordan selskapets samlede inntekter skal fordeles på virksomheten i de ulike landene. Denne inntektsfordelingen vil nemlig påvirkes av de prisene som nyttes ved omsetning mellom selskapets bedrifter. Eksempel: De store oljeselskapene kan fastsette slike priser på råolje og raffinert olje at selskapenes oljeraffinerier i Norge gir svært liten fortjeneste.

Et multinasjonalt selskap kan øve press på et lands myndigheter for å få tilfredsstilt sine krav, f.eks. når det gjelder skattemessige forhold. Selskapet kan gjøre følgende: (i) Det kan true med å legge ned produksjon som er i gang. (ii) Det kan antyde at selskapet har innflytelse på hvordan dets inntekter skal fordeles på virksomheten i ulike land. (iii) Det kan lokke med at det under visse forutsetninger vil øke sin virksomhet i vedkommende land.

Arbeidstakerne i en bedrift som er en del av et multinasjonalt selskap, vil aldri eller omtrent aldri komme i direkte kontakt med bedriftens virkelige ledere. Mange arbeidere vil kunne føle det lite tilfredsstillende at beslutninger av

vidtrekkende betydning for dem selv skal bli truffet av en konsernledelse de har liten eller ingen kontakt med.

BALANSEPROBLEMER OVERFOR UTLANDET

Valuta

Med et lands beholdning av valuta mener vi landets beholdning av utenlandske penger pluss utenlandske fordringer som raskt kan byttes i utenlandske penger.

Betalingsbalansen

Et lands betalingsbalanse er et regnskap over de økonomiske transaksjonene landet har hatt med utlandet i løpet av en bestemt periode, vanligvis et år. Iblant brukes betegnelsen "utenriksregnskap" om et slikt regnskap.

Hovedtallene i Statistisk sentralbyrås oversikt over Norges betalingsbalanse for 1974 er gjengitt i tabellen på neste side. (Tall i milliarder kroner).

Vi kan oppfatte betalingsbalansen som et slags kassaregnskap. Postene (1), (2) og (3) på venstre side av balansen i tabellen gir uttrykk for transaksjoner som fører til at det kommer utenlandsk valuta inn i "Norges valutakasse". Postene (1), (2) og (3) på høyre side av balansen gir på tilsvarende måte uttrykk for transaksjoner som fører til at det går utenlandsk valuta ut av "Norges valutakasse". Differansen mellom det som går ut og det som går inn, skulle pr. definisjon bli lik reduksjonen i Norges valutabeholdning. Denne reduksjonen er post (4) på venstre side av balansen. Men det finnes en differanse på 0,4 milliarder kr. Den skyldes en del mindre viktige forhold som vi ikke har gjort rede for.

Beskrivelsen av betalingsbalansen som et kassaregnskap må ikke tas altfor bokstavelig. Det finnes naturligvis ikke i praksis noen kasse hvor den norskeide valuta er samlet. Det kompliserer også bildet at det ved betalingene til og fra utlandet nyttes forskjellige slags pengeenheter, bl.a. dollar, pund, mark og kroner. For mange formål er det likevel hensikts-

messig å sammenlikne betalingsbalansen med et kassaregnskap.

NORGES BETALINGSBALANSE 1974

(Tall i milliarder kr. Kilde: Statistisk sentralbyrå).

Post	Inn	Post	Ut
(1) Eksport av varer og tjenester	60,8	(1) Import av varer og tjenester	64,6
(2) Renter, aksjeutbytter og gaver fra utlandet til Norge	2,5	(2) Renter, aksjeutbytte og gaver fra Norge til utlandet	4,8
(3) Lån fra utlandet til Norge og tilbakebetaling på norske lån til utlandet	15,8	(3) Lån fra Norge til utlandet og tilbakebetaling på utenlandske lån til Norge	10,2
(4) Reduksjon i Norges valutabeholdning	0,1		
(5) Netto virkning av andre forhold	0,4		
Sum	<u>79,6</u>	Sum	<u>79,6</u>

Postene på betalingsbalansen er dels inntekter og utgifter, og dels endringer i fordringer og gjeld. Ofte samles inntekts- og utgiftspostene i ett regnskap, som kalles driftsregnskapet, mens endringer i fordringer og gjeld samles i et annet regnskap, som kalles kapitalregnskapet.

I tabell 2 er gitt Norges driftsregnskap overfor utlandet i 1974. Inntektspostene er tatt med på venstresiden i regnskapet, mens utgiftspostene er tatt med på høyresiden. I 1974 var summen av utgiftene større enn summen av inntektene, dvs. vi hadde et underskudd i driftsregnskapet. Dette underskuddet er ført opp på venstresiden i regnskapet, slik at summen av postene på denne siden blir lik summen av postene på høyresiden.

Tabell 2. Norges driftsregnskap overfor utlandet 1974 (Tall i milliarder kr.)

Eksport av varer og tjenester	60,8	Import av varer og tjenester	64,6
Renter, aksjeutbytter og gaver fra utlandet til Norge	2,5	Renter, aksjeutbytter og gaver fra utlandet til Norge	4,8
Underskudd i driftsregnskapet	<u>6,1</u>		
	<u>69,4</u>		<u>69,4</u>

Vi ser av tabell 2 at eksporten og importen spiller en dominerende rolle i driftsregnskapet. Om man får underskudd på driftsregnskapet eller ikke, blir derfor langt på vei bestemt av størrelsen av eksporten og importen. Et stort importoverskudd vil nesten alltid bety et stort underskudd i driftsregnskapet. (Unntak kan forekomme for land hvor "renter, aksjeutbytter og gaver fra utlandet" er mye større enn "renter, aksjeutbytter og gaver til utlandet".)

Tabell 3. Norges kapitalregnskap overfor utlandet 1974 (Tall i milliarder kr.)

Lån fra utlandet til Norge og tilbakebetaling på norske lån til utlandet	15,8	Lån fra Norge til utlandet og tilbakebetaling på utenlandske lån til Norge	10,2
Reduksjon i Norges valutabeholdning	0,1	Økning i Norges nettogjeld til utlandet	6,1
Netto virkning av andre forhold	<u>0,4</u>		
	<u>16,3</u>		<u>16,3</u>

I tabell 3 er gitt Norges kapitalregnskap over utlandet.

I tilknytning til kapitalregnskapet kan vi feste oss ved følgende:

(1) På venstre side i regnskapet er tatt med økninger i gjeld til utlandet og reduksjoner i fordringer på utlandet.

Dette er poster som, isolert sett, gjør landet fattigere. (Når vi her bruker uttrykket "isolert sett" er det fordi postene kan være deler av transaksjoner som alt i alt gjør landet like rikt som før eller rikere.)

(2) På høyre side i regnskapet er tatt med økninger i fordringer på utlandet og reduksjoner i gjeld til utlandet. Dette er poster som, isolert sett, gjør landet rikere.

(3) Valutabeholdningen regnes som en fordring på utlandet. Derfor er nedgangen i valutabeholdningen tatt med på venstre side.

(4) I 1974 var summen av de postene som gjorde landet fattigere, større enn summen av de postene som gjorde landet rikere. Differensen mellom disse to summene representerer økningen i nettogjelden til utlandet. (Med nettogjelden til utlandet mener vi differensen mellom (1) all gjeld til utlandet og (2) alle fordringer på utlandet). Ved å ta med posten "økning i Norges nettogjeld til utlandet" på høyre side i regnskapet oppnår vi at summen av postene på høyresiden blir lik summen av postene på venstresiden.

(5) Posten "økning i Norges nettogjeld til utlandet" i tabell 3 er lik posten "underskudd i driftsregnskapet" i tabell 2. Dette er ingen tilfeldighet. Det er mulig å vise følgende: Hvis et land har underskudd i driftsregnskapet i en bestemt periode, vil landets nettogjeld til utlandet øke med akkurat like mye i denne perioden.

Målsettingen om balanse i driftsregnskapet

I en rekke land er det en nokså utbredt oppfatning at man bør ha "balanse i driftsregnskapet overfor utlandet". Med det menes som regel at man ikke bør få underskudd i dette regnskapet. Derimot har det vært få som har gått inn for å hindre av man får overskudd.

Ofte er bakgrunnen for denne målsettingen at et underskudd på driftsregnskapet kan føre til en reduksjon i valuta-beholdningen, og at regjeringen ønsker å unngå en slik reduksjon. Man kan nemlig få store problemer hvis valutabeholdningen blir liten i forhold til normal-nivået for landets utenriks-

handel. Mangler man utenlandsk valuta, vil det kunne føre til stans eller forsinkelser i importen av bl.a. råvarer og maskiner som er nødvendige for driften i en del av landets næringsliv,

Underskudd på driftsregnskapet overfor utlandet behøver ikke føre til redusert valutabeholdning. Et slikt underskudd kannogså dekkes ved å oppta lån i utlandet. Men slike lån vil føre til renteutgifter og gjeldsavdrag i framtidige perioder, og dette kan være et argument for å unngå underskudd på driftsregnskapet.

Men det er ikke nødvendigvis slik at underskudd på driftsregnskapet er et onde. Underskuddet kan være et resultat av stor import, og den store importen kan danne grunnlaget for store investeringer i innenlandsk næringsliv. Investeringer vil normalt bidra til økt produksjon i framtiden, og dette regnes vanligvis for å være en fordel. I situasjoner hvor store innenlandske investeringer er knyttet sammen med den økning i gjelden til utlandet, må man prøve å vurdere om fordelene ved den produksjonsøkningen investeringene ventes å gi, er større enn ulempene ved framtidige betalinger av renter og gjeldsavdrag til utlandet.

Målsettingen om balanse i driftsregnskapet kan komme i konflikt med målsettingen om full sysselsetting.

På side 73 ble det pekt på at for å øke sysselsettingen kan regjeringen være interessert i (a) å øke den utenlandske etterspørselen etter innenlandske produkter, (b) å øke den andelen av den samlede innenlandske etterspørselen som er rettet mot innenlandske produkter, og (c) å øke den samlede innenlandske etterspørselen.

Tiltak med virkninger som nevnt under (a) og (b) vil øke eksporten og/eller redusere importen. Om det før slike tiltak ble satt i verk, var et underskudd på driftsregnskapet overfor utlandet, så vil tiltakene foruten å øke sysselsettingen også bidra til en bedre balanse i driftsregnskapet. Disse tiltakene vil imidlertid kunne skape sysselsettingsproblemer i andre land. Om et land A øker sin eksport og reduserer sin import, vil dette under ellers like

vilkår føre til at land som handler med A får økt sin import og redusert sin eksport. Dette fører til en reduksjon i etterspørselen etter disse landenes produkter, noe som kan skape sysselsettingsproblemer i dem. Man har uttrykt det slik: Et land som ut fra hensynet til sysselsettingen i sitt eget land vil øke sin eksport og redusere sin import, det prøver å "eksportere sin arbeidsløshet". Blant annet fordi neppe noen er interessert i å "importere arbeidsløshet", vil et lands forsøk på å "eksportere arbeidsløshet" ofte bli møtt med mottiltak.

Ønsket om å "eksportere arbeidsløshet" var en viktig del av bakgrunnen for mange av de handelsrestriksjoner som ble innført i mellomkrigstiden. I denne perioden fikk man enkelte ganger såkalte handelskriger, dvs. utviklingsforløp hvor tiltak, mottiltak og mottiltak mot mottiltakene avløste hverandre, og hvor sluttresultatet ble meget sterke inngrep i utenrikshandelen.

I dag har de fleste land gjennom internasjonale avtaler fraskrevet seg retten til å bruke mange av tiltakene som kan føre til eksportøkninger og importreduksjoner. (jfr. s.113 :- 114)

Prøver et lands regjering å øke sysselsettingen gjennom tiltak som øker den samlede innenlandske etterspørselen, blir virkningen på driftsregnskapet overfor utlandet en annen. En økning i den samlede innenlandske etterspørselen vil føre både til en økning i etterspørselen etter innenlandske produkter og til en økning i etterspørselen etter utenlandske produkter. Økningen i etterspørselen etter utenlandske produkter fører til import, noe som kan innebære at landet får underskudd på driftsregnskapet. Vil eller må regjeringen i et land løse landets sysselsettingsproblemer hovedsaklig gjennom en påvirkning av den samlede innenlandske etterspørselen, vil derfor målsettingen om full sysselsetting kunne komme i konflikt med målsettingen om balanse i driftsregnskapet overfor utlandet.

Vi har ovenfor tatt utgangspunkt i et land med sysselsettingsproblemer og sett på mulighetene for å løse disse uten å komme i konflikt med målsettingen om balanse i driftsregnskapet overfor utlandet. Tilsvarende problemer vil en møte i et land der man ønsker å bedre balansen i driftsregnskapet uten å komme i konflikt med målsettingen om full sysselsetting.

DEBATTEN OM FRIHANDEL

Innledning

Frihandel betyr at handelen mellom landene er fri fra offentlige inngrep. Hverken toll eller importrestriksjoner er forenlige med frihandel. Det regnes også som brudd på prinsippet om frihandel hvis et lands myndigheter gir "sine" bedrifter subsidier eller andre former for direkte støtte, og på den måten styrker dem i konkurransen med utenlandske bedrifter.

Motpolen til frihandel er en fullstendig statsregulert handel.

Det fins mange mellomformer mellom på den ene side fullstendig frihandel og på den andre side en fullstendig statsregulert handel. Man kan ha frihandel med noen varer og fullstendig regulert handel med andre. Det kan også settes i verk tiltak som gir staten en delvis styring over handelen med visse eller alle varer.

I mange generasjoner har man, med kortere eller lengre avbrudd, diskutert formene for handelen mellom landene. Tildels har man diskutert om man bør ha fullstendig frihandel eller ikke. Men ofte har man i stedet interessert seg for følgende spørsmål: Har vi i dag en passe mellomform mellom frihandel og regulert handel? Eller bør innslagene av frihandel bli større? Eller bør de bli mindre?

I det følgende debattreferatet skal vi vanligvis dele debatt deltakerne i henholdsvis "frihandels tilhengere" og "frihandels motstandere". Dette forenkler framstillingen, og det representerer ikke noen vesentlig innskrenkning i bredden av argumenter. Argumentene i debattene om mellomformer er nemlig stort sett de samme som argumentene i debattene om fullstendig frihandel. Men den framstillingsformen vi har valgt, har den ulempe at leseren kanskje kan glemme at det ofte er mellomformene som blir diskutert.

Noen argumenter for frihandel.

Tilhengerne av frihandel hevder bl.a. følgende:

Frihandel skaper en internasjonal arbeidsdeling. Under frihandel produserer hvert land de varene det er best skikket til å produsere. Dette gir høy produktivitet, og fører til at i alle land blir levestandarden høyere enn hva den vil bli hvis utenrikshandelen begrenses gjennom offentlige tiltak.

Frihandel fører til mye kontakt over landegrensene. Under slike forhold vil produksjonsteknikk som utvikles i et land, raskt bli kjent i andre land. Det bidrar til rask økonomisk vekst, og dermed til raskt stigende levestandard.

Frihandel er fredsbevarende. For det første fører frihandel til mange personlige kontakter over landegrensene, og dette reduserer mulighetene for krig. For det andre skaper frihandel sterke økonomiske bånd mellom landene. Det vil føre til store problemer om disse båndene brått blir revet av, slik de gjerne blir det under kriger. Ønsket om å unngå disse problemene bidrar til å hindre krig.

Frihandelstilhengerne har også på ulike måter argumentert mot ideer som er blitt hevdet av frihandelsmotstandere. Vi skal gi et eksempel på dette.

En av frihandelstilhengerne var franskmannen Bastiat, som levde fra 1801 til 1850. Mange har hevdet at "vi må ha et vern for næringer hvor utlendingene er mer effektive enn oss". Bastiat prøvde å latterliggjøre denne ideen. Han forfattet et bønneskrift på vegne av en bestemt yrkesgruppe. Her er bønneskriftet noe forkortet:

Til Deputerkammeret:

Vi blir utsatt for en utålelig konkurranse fra en utenlandsk konkurrent. Han har et så overlegent utstyr for produksjon av lys at han kan oversvømme vårt nasjonale marked med produkter til redusert pris. Denne konkurrent er ingen andre enn solen. Vi ber om at det blir laget en lov som påbyr å stenge alle vinduer og åpninger solens lys kan bruke til å trenge inn i våre boliger, til skade for den virksomhet vi yter vårt land.

Lysetøperne

Ulemper ved ensidig produksjon.

Frihandel fører til at det enkelte land i større eller mindre grad spesialisere seg på produksjon av visse varer. Mange motstandere av frihandel argumenterer med at en slik spesialisering kan føre med seg ulemper, bl.a. disse:

Et land som selger mye av sin produksjon til andre land, vil kunne få store problemer hvis det oppstår avsetningsvæsker for landets eksportprodukter, eller hvis prisene på disse produktene faller sterkt i forhold til prisene på produkter landet har vernet seg til å importere.

Noen varer, bl.a. en del matvarer, er det vanskelig å klare seg uten. Har et land basert seg på import av slike varer, vil landet kunne komme i vanskeligheter hvis importen skulle falle bort, slik det f.eks. kan skje under en krig.

Styringsbehov og styringsmuligheter.

Frihandel betyr at handelen mellom landene er organisert etter det man kan kalle "markedsøkonomiske prinsipper", dvs. uten offentlige inngrep. Det er derfor mange tilknytningspunkter mellom debattene om hvorvidt frihandel er et godt system for handelen mellom landene, og debatten om hvorvidt markedsøkonomi er et godt system for det enkelte land. (Debattene om markedsøkonomi er referert i del II).

Frihandel betyr at et lands regjering ikke har særlig sterk styring over landets økonomiske samkvem med utlandet. Dette får også konsekvenser for mulighetene for å styre den innenlandske utviklingen. Et viktig eksempel er følgende: Innenlandsk arbeidsløshet kan bekjempes gjennom tiltak som øker den samlede innenlandske etterspørselen (Jfr. s.73). Men under frihandel vil slike tiltak også føre til økt import, og dette kan skape balanseproblemer overfor utlandet. (Jfr. s.121). Finner regjeringen at den må legge avgjørende vekt på å unngå et stort underskudd på driftsregnskapet overfor utlandet, kan dette bety at den må akseptere en viss innenlandsk arbeidsløshet.- Frihandel innskrenker også mulighetene for å drive distriktspolitikk. Dette kommer vi tilbake til i del IV.

Mange av frihandelsmotstanderne mener det er behov for en ganske sterk styring av den økonomiske utviklingen. De hevder at under frihandel vil styringen bli for svak, og at dette lett vil kunne få uheldige følger. "Skjev inntektsfordeling mellom landene", "hyppige og kraftige strukturendringer som skaper store problemer for mange mennesker", avfolkning av visse distrikter og pressproblemer i andre" og "konjunktursvingninger" er stikkord for forhold de mener ofte vil oppstå under frihandel.

Frihandelstilhengerne har i alminnelighet større tro på det markedsøkonomiske systemet. De hevder gjerne at hvis samspillet mellom tilbud og etterspørsel får bestemme utviklingen, vil man stort sett få en god utvikling. De føyer kanskje til at det på noen områder er ønskelig med offentlige tiltak, men de mener at de offentlige tiltakene det er størst behov for, er forenlige med frihandel.

Ovenfor har vi brukt uttrykket "strukturendringer". Med dette mener vi her endringer i næringslivet av forholdsvis langsiktig karakter. Eksempel: I de senere årene er mange norske tekstilfabrikker blitt nedlagte, og sysselsettingen i norsk tekstilindustri er blitt sterkt redusert. Dette er et eksempel på en strukturendring i norsk næringsliv.

Vi nevnte ovenfor at under frihandel vil hensynet til driftsregnskapet overfor utlandet kunne føre til at regjeringen må akseptere en viss arbeidsløshet. Det bør derfor også nevnes at enkelte frihandelstilhengere hevder at under dagens forhold vil de innslagene man har av frihandel, antagelig bidra til at sysselsettingen blir høyere enn den ellers ville ha vært. De resonnerer på følgende måte: Frihandel vil bidra til å moderere lønnstakernes krav om lønnsøkninger. Under frihandel vil nemlig lønnstakerne være redde for at "for store" lønnsøkninger vil føre til at de innenlandske bedriftene ikke klarer seg i konkurransen med de utenlandske. Jo mer det innenlandske næringslivet er beskyttet mot utenlandsk konkurranse, dess svakere vil denne bremsen på økning i lønns- og prisnivået være. Er næringslivet sterkt beskyttet vil man lett få tendenser til en lønns- og prisstigning som er så sterk at den er uakseptabel for regjeringen. For å bremse på lønns- og prisstigningen vil kanskje regjeringen sette i verk tiltak som reduserer den samlede innenlandske etterspørselen, og dette kan skape en arbeidsløshet man ville ha unngått hvis man hadde hatt større innslag av frihandel.

Oppfostringsargumentet

I tillegg til debattene om hvorvidt man "vanligvis" bør ha frihandel eller ikke, har det også vært en god del debatt om ønskeligheten av bestemte midlertidige avvik fra frihandel. Det mest kjente argumentet i disse debattene er det såkalte oppfostringsargumentet. Det kan skisseres slik:

La oss tenke oss at det i et land er gode naturlige forutsetninger for å utvikle en industri som tidligere ikke har vært drevet i landet. Forsøker man å utvikle denne industrien, vil det i den første tiden oppstå visse vansker som gjør at produksjonen blir mindre effektiv enn den vil bli senere. Er bedriftene uten vern mot utenlandsk konkurranse, går de antakelig konkurs før de har greid å overvinne disse vanskene. Innføres det et midlertidig vern mot denne konkurransen, vil bedriftene overleve den første perioden. Etter en tid er vernet overflødig og kan avskaffes. Etableringen av den nye industrien vil da ha ført til et nasjonalprodukt som er større enn det man ville ha fått om landet hadde holdt seg til sine tidligere næringer.

Oppfostringsargumentet er et argument for et midlertidig avvik fra frihandel. Men mange mener at tiltak som er innført ut fra dette argumentet, har en tendens til å bli langvarige. De sier at har en bransje vern mot utenlandsk konkurranse, vil man ha vanskelig for å nå en konklusjon om at "tiden er inne til å avvikle vernetiltakene".

I dag brukes oppfostringsargumentet først og fremst i tilknytning til u-landene. I de fleste u-land spiller produksjonen av råvarer en stor rolle, mens det er lite industri. Mange mener at industrien i u-landene bør vernes i en oppfostringsperiode.

Alternativene til frihandel

Det fins flere alternativer til frihandel.

En mulighet er at det finner sted hyppige endringer i tollsatser og importrestriksjoner, særlig fordi det i perioder med dårlige konjunkturer er mange land som prøver å "eksportere arbeidsløshet". (Jfr. det som er sagt om mellomkrigstiden på

s. 121). Det er omfattende enighet både blant firhandelstilhengere og frihandelsmotstandere om at dette er et dårlig alternativ. Mange frihandelstilhengere legger stor vekt på at man gjennom avtaler om frihandel kan unngå slike forhold.

Noen frihandelsmotstandere mener de enkelte lands regjeringer bør inngå langsiktige avtaler om hvilke mengder av de ulike varer som skal selges fra et land til et annet.

Andre vil at landene skal inngå avtaler om stabile, halv-høye tollmurer, for på den måten å bidra til at utviklingen i det enkelte land ikke blir "for sterkt" knyttet til utviklingen i andre land. At tollmurene skal være stabile, betyr først og fremst at de ikke skal endres i takt med konjunktorene. At tollsatsene skal være halv-høye betyr at man skal ha en mellomting mellom tollfrihet og en situasjon hvor tollsatsene er så høye at all handel hindres. Høyden på tollsatsene skal være et kompromiss mellom ønsket om å oppnå de fordelene handelen kan føre med seg, (jfr. s.123) og ønsket om å bevare en rimelig grad av innenlandske styringsmuligheter.

Mot disse alternativene argumenterer frihandelstilhengerne bl.a. på følgende måte:

Landene har ulike interesser. Under forhandlinger om tollsatter eller varebytte har interessene til land som er store og sterke lett for å vinne fram på bekostning av interessene til land som er små og svake. Derfor bør de små landene, blant dem Norge, være særlig varsomme med å forkaste ideen om frihandel.

Sett at en bestemt gruppe produsenter møter sterk konkurranse fra utlandet. Har man et system med frihandel vil slik konkurranse motivere dem til å prøve å produsere mer effektivt. Har man et system med toll og/eller importrestriksjoner, vil kanskje produsentene finne at de har mest å vinne på å drive "lobby-virksomhet" overfor nasjonalforsamling og regjering, med sikte på å oppnå et bedre vern mot utenlandsk konkurranse. Det er bedre at konkurranse fra utlandet fører til forsøk på å øke produktiviteten enn at den fører til lobby-virksomhet.

Disse argumentene blir besvart på forskjellige måter, men den følgende er kanskje den vanligste: Det er riktig at alternativene til frihandel kan ha de ulempene dere peker på. Vi mener imidlertid at disse ulempene alt i alt teller mindre enn det forhold at frihandel gir for dårlig styring av den økonomiske utvikling.

INTERNASJONALE BETALINGER

Konvertering av valuta

Ordet "konvertering" nyttes på flere fagområder. Nytter vi det i forbindelse med valutaspørsmål betyr konvertering at vi bruker et lands penger til å kjøpe et annet lands penger.

Under den andre verdenskrigen og i de nærmest følgende årene var det i de fleste land omfattende innskrenkninger i mulighetene for å foreta konverteringer. Slike innskrenkninger er ikke forenlige med frihandel. Arbeidet i etterkrigstiden med å skape en større grad av frihandel, har bl.a. bestått i å få avviklet en stor del av disse innskrenkningene.

I de fleste av de landene som er medlemmer av GATT (jfr. s.113) har man i dag følgende situasjon: Langt på vei er det fri adgang til å foreta konverteringer. Det er likevel visse restriksjoner, særlig i adgangen til å skaffe utenlandsk valuta for å foreta kapitalplasseringer i utlandet.

La oss som et eksempel se på mulighetene for å kjøpe andre lands penger mot betaling i norske kroner. Enhver som ikke er hjemmehørende i Norge og som eier norske kroner vil uten vanskeligheter kunne få konvertert disse i norske banker. Hvorvidt en nordmann på lovlig måte kan få kjøpt valuta mot betaling i norske kroner, avhenger av hva valutaen skal brukes til. Skal den brukes til å betale import, kan konverteringen gjennomføres. Skal valutaen brukes til turistreiser i utlandet er det visse restriksjoner, men de er så lite innskrenkende at de betyr lite i praksis. Er imidlertid formålet med et planlagt valutakjøp å foreta kapitalplasseringer i utlandet, beror det på plasseringsformen om tillatelse til kjøpet vil bli gitt av Norges Bank. Tillatelse vil i alminnelighet bli gitt hvis formålet med valutakjøpet er å sette i verk tiltak som er ledd i norsk næringsvirksomhet. Slike tiltak kan bl.a. bestå i anlegg av fabrikker og oppretting av salgskontorer i utlandet. Derimot vil tillatelse i alminnelighet ikke bli gitt til den som ønsker å ha sin formue i form av utenlandske verdipapirer eller i form av innskudd i utenlandske banker.

Flytende og faste valutakurser

En valutakurs er det antall innenlandske pengeenheter vi må gi - eller kan få - for en bestemt mengde utenlandske penger. At kursen på svenske kroner er 125 i Norge, betyr at 100 svenske kroner i Norge kan kjøpes og selges for 125 norske kroner.

I noen tilfeller blir valutakursene bestemt av etterspørselen etter og tilbudet av de ulike slags penger. Vanligvis vil da endringer i etterspørsel og tilbud føre til stadige endringer i valutakursene. Under slike forhold sier vi at kursene er flytende.

En annen mulighet er at offentlige myndigheter sørger for at kursene enten holder seg konstante eller bare varierer innenfor trange grenser. Vi sier da at kursene er faste.

I dag har vi en blanding av flytende og faste kurser.

Før 1914 hadde de fleste land bestemmelser om hvor mye landets pengeenhet var verdt i forhold til gull. Offentlig gullkjøp og gullsalg til den offisielle prisen gjorde at den faktiske prisen på gull svarte til den prisen myndighetene hadde bestemt. At hvert lands penger på denne måten fikk en fast pris i gull, skapte faste valutakurser.

I mellomkrigstiden varierte forholdene en god del. Men oftest var kursene flytende.

Fra slutten av den andre verdenskrigen til begynnelsen av 1970-årene var valutakursene stort sett faste. De aller fleste land er medlemmer av en organisasjon som ble opprettet i 1944, og som kalles Det internasjonale Valutafond (The International Monetary Fund). Lenge innebar medlemskap i denne organisasjonen at valutakursene normalt ikke skulle endres.

Siden 1971 har de fleste valutakursene vært flytende. Riktignok er det slik at et hvert land som er medlem av Valutafondet har oppgitt til Fondet hvor mye landets pengeenhet normalt skal ansees for å være verdt. Av disse oppgavene fra medlemslandene kan man regne ut såkalte "pariverdier" for valutakursene. Men de valutakursene som er flytende avviker ofte

ganske mye fra pariverdiene.

De sju vest-europeiske landene Belgia, Luxemburg, Danmark, Nederland, Vest-Tyskland, Sverige og Norge har inngått en avtale som bestemmer at de innbyrdes valutakursene ikke skal avvike mer enn 2½% fra pariverdiene. (Med "en innbyrdes valutakurs" mener vi her en kurs som forteller hvor mye penge-enheten til et land i denne sjulandsgruppen er verdt i forhold til penge-enheten til et annet land i gruppen). For å hindre større avvik fra pariverdiene er det gitt regler for hvordan sentralbankene i disse landene skal kjøpe og selge valuta når kursene viser tendens til å overskride grensene for det tillatte.

Valutaene til disse sju landene kalles ofte slangevalutaene. (Årsakene til dette er følgende: La oss tenke oss at vi i et diagram tegner en kurve som viser utviklingen over tiden av forholdet mellom (i) kursen på amerikanske dollar i Vest-Tyskland og (ii) pari-verdien for denne kursen. La oss også tenke oss i samme diagram tegner kurver som viser hvordan dollar-kursen i de øvrige av "de sju landene" varierer i forhold til sine pari-verdier. Alle kurvene i et slikt diagram vil ha tilnærmet samme forløp. (Årsaken er at samarbeidet mellom "de sju" fører til tilnærmet stabile innbyrdes verdiforhold for "de sju" valutaer). At kurvene har tilnærmet samme forløp innebærer at de alle ligger innenfor et område i diagrammet som, med en viss rett, kan sies å ligne en slange som bukter seg framover.

Tilsvarende "slanger" får vi når vi lager diagrammer hvor vi erstatter dollar-kursene med f.eks. kursene på engelske pund, eller f.eks. pund, og kursene på japanske yen.)

Devaluering og revaluering

Når valutakursene bestemmes av tilbud og etterspørsel, endres de ofte. Men også når myndighetene fastsetter kursene, forekommer det endringer i dem.

Hvis et land regjering hever kursene på utenlandske penger, sier vi at den devaluerer (skriver ned) landets penge-enhet. Å devaluere betyr egentlig "å redusere verdien". Når regjeringen hever valutakursene, reduseres verdien av landets egne penger i forhold til utenlandske penger.

Hvis et lands regjering senker kursene på utenlandske penger, sier vi at den revaluerer (skriver opp) landets pengeenhet. En revaluering betyr at landets egne penger blir mer verd enn før i forhold til utenlandske penger.

Ofte er bakgrunnen for en devaluering at man har underskudd på driftsregnskapet overfor utlandet. En devaluering vil gjøre innenlandske produkter mer konkurransedyktige overfor utenlandske produkter, og vil derfor sannsynligvis føre til redusert import og økt eksport. Men treffes det ikke mottiltak, vil en devaluering også bidra til økt innenlandsk prisstigning. Dette vil kunne føre til at etter en tid er konkurranseevnen overfor utlandet ikke noe bedre enn den var før man devaluerte.

Når en regjering revaluerer, kan grunnen være at den ønsker å forhindre at prisstigning i utlandet fører til innenlandsk prisstigning.

Vi skal utdype litt nærmere at en devaluering i første omgang antakelig vil føre til økt eksport og redusert import.

La oss som eksempel tenke oss at norske kroner blir devaluert i forhold til svenske kroner. Dette vil bl.a. få følgende virkninger:

Norske eksportører som selger sine produkter på det svenske markedet vil, med uendrede priser i svenske kroner, få flere norske kroner enn før pr. produktenhet. Det vil stimulere den norske eksporten til Sverige.

Norske importører som kjøper varer fra Sverige, vil måtte betale flere norske kroner for varene. Dette vil bremse importen.

Det er flere forhold som gjør at en devaluering som regel vil bidra til innenlandsk prisstigning. Eksempler:

(1) En heving av kursene på utenlandske penger fører til en stigning i prisene i norske kroner på importerte råvarer. Dette vil i annen omgang føre til en stigning i (krone)-prisen på innenlandsk produserte varer som produseres ved hjelp av importerte råvarer.

(2) En heving av kursene på utenlandske penger fører til en heving av prisene i norske kroner på importerte forbruksvarer. For å kunne holde samme levestandard som før devalueringen, vil

Lønnstakerne sannsynligvis kreve lønnspålegg. Disse kravene vil antakelig føre til høyere lønninger. Lønnsøkningene fører så til heving av innenlandske produksjonskostnader og priser.

I det foregående avsnittet gjorde vi rede for at en devaluering antakelig vil føre til at det innenlandske prisnivået vil stige sterkere enn det ellers ville ha gjort. Ved et tilsvarende resonnement kan vi vise at en revaluering antakelig vil føre til at det innenlandske prisnivået vil stige svakere enn det ellers ville ha gjort.

Det er også lett å innse at de virkningene man får på eksport og import når man revaluerer, er de motsatte av de virkningene man får når man devaluerer. Det betyr at en revaluering vanligvis vil - i et hvert fall på kort sikt - føre til reduksjon av eksporten og økning i importen. Derfor vil revalueringen normalt bare bli foretatt av land som har overskudd på driftsregnskapet overfor utlandet.

Seddelbankenes valutareserver

Den som ønsker å konvertere et bestemt lands penger i et annet lands penger kan, med visse unntak, få gjort dette ved å henvende seg til en bank (jfr. s. 129). For å kunne foreta slike konverteringer har bankene valutabeholdninger. Trenger en bank å øke sin valutabeholdning kanden kjøpe valuta i sin egen seddelbank. På der annen side, ønsker en bank å redusere sin valutabeholdning, kan den selge valuta til seddelbanken.

Siden en av seddelbankens oppgaver er å selge valuta, har en hver seddelbank en større eller mindre valutabeholdning. Man sier i blant at denne beholdningen består av to deler, som man kaller henholdsvis arbeidsbeholdningen og reservene. Arbeidsbeholdningen er de valutamengdene banken har bruk for i "normale" perioder hvor det er noenlunde balanse mellom kjøpene av valuta fra banken og salgene av valuta til banken. Reservene kommer til nytte i perioder hvor kjøpene er betydelig større enn salgene.

Mens en seddelbanks arbeidsbeholdning av valuta består av en rekke forskjellige slags penger, er det gjerne en eller noen få valutaer som brukes som reserver. - Siden 1945 har ameri-

kanske dollar uten sammenligning vært den viktigste seddelbankreserven. Men dollaren dominerer ikke så sterkt i dag som for noen år siden.

Mange seddelbanker har en større eller mindre beholdning av gull. Gullet kan brukes til å kjøpe valuta, og en banks gullbeholdning regnes derfor med til bankens valutareserver.

Skal de internasjonale betalingene kunne foregå på en friksjonsfri måte, må det bl.a. være stor nok samlet tilgang på den slags "ting" som aksepteres som seddelbankreserver. Dessuten må man unngå at reservene hoper seg opp i noen seddelbanker, mens andre seddelbanker blir uten reserver.

I dag er det ingen som styrer omfanget og fordelingen av landenes samlede valutareserver. Det kan neppe heller sies at man har noen "markedsmekanisme" som sørger for at omfanget og fordelingen blir tilfredsstillende.

Etableringen av SDR

Fra 1. januar 1970 ble det innført et system med såkalte spesielle trekkrettigheter, eller SDR som disse trekkrettighetene ofte er blitt kalt¹⁾. At et land har spesielle trekkrettigheter betyr i denne forbindelse at landet, om det ønsker det, via Valutafondet kan få overført valuta fra andre land. Til gjengjeld må landet, når Fondet ber om det, være villig til å gi fra seg valuta.

De aller fleste av de landene som er med i Valutafondet er også med i SDR-systemet. Ethvert land som er med i dette systemet, disponerer en bestemt kvote SDR. Denne er fastsatt med utgangspunkt i størrelsen av landets innskudd i Valutafondet. Hvis et slikt land har en valutabeholdning som er liten i forhold til landets behov, kan landets sentralbank be Valutafondet om å få disponere et nærmere angitt beløp av sin kvote av SDR. Fondet vil da overføre et valutabeløp av denne størrelsen til vedkommende land. Den valutaen Fondet trenger til slike overføringer, skaffer det seg ved å pålegge andre medlemmer av systemet å over-

¹⁾ SDR er forkortelse for "Special drawing Rights".

føre valuta til Fondet. Hvilke land Fondet gir slike pålegg, avgjøres på grunnlag av de vedtatte regler. Det vil normalt være land hvis valutabeholdninger er store i forhold til landenes behov.

Et land som avgir en bestemt mengde valuta etter pålegg av Fondet får økt sin beholdning av SDR med et tilsvarende beløp. Den samlede mengden av SDR reduseres derfor ikke når et land bruker av sin SDR-kvotest.

For den enkelte seddelbank er dens kvotest av SDR en betalingsmiddelreserve som i de aller fleste henseender er likeverdig med reserver i form av gull og dollar.

SDR-enhetene måles i en spesiell enhet. Den første tiden var verdien av denne enheten lik verdien av én dollar. Den nåværende definisjonen har vært nyttet siden 1. juli 1974. En har tatt utgangspunkt i pengeenhetene til de 16 landene som i 1968-1973 hver hadde mer enn én prosent av verdenshandelen. Det er fastsatt en såkalt "kurv med penger" som inneholder en bestemt mengde av hver av de 16 pengeslagene. For eksempel inneholder "kurven" 0,4 amerikanske dollar og 0,099 norske kroner. En SDR-enhet er pr. definisjon lik verdien av denne "kurven".

Etableringen av SDR har ført til en økning i seddelbankenes reserver av internasjonale betalingsmidler. Hittil har imidlertid SDR-kvotestene vært små i forhold til seddelbankenes reserver av gull og dollar.

Framtidsutsikter

Det er vanlig oppfatning blant sosialøkonomer at svakheter ved det internasjonale betalingssystemet kan komme til å skape betydelige problemer i årene framover. Man vil antakelig oppleve kraftige fall i kursene på enkelte valutaer. Det er også sannsynlig at det fortsatt vil bli slik at en del seddelbanker får store problemer fordi valuta-reservene blir for små.

Problemene vil kunne bli færre og mindre om man makter å gjennomføre "gode" reformer av betalingssystemet. En komité med medlemmer fra tyve land arbeider for tiden med reformplaner. Men arbeidet har gått sent, og det er vanskelig å si når det vil kunne avsluttes.

Vi skal se litt på hvilke forslag komitéen ser ut til å ville samle seg om.

Det er enighet om at man bør ha pariverdier for valutakurene, og at avvikene mellom de faktiske kursene og pariverdiene normalt bør ligge innenfor visse grenser. Men det er en vanlig oppfatning at i årene før 1971 ventet landene som oftest for lenge med å foreta nødvendige endringer i kursene. Det sies at slike endringer bør inngå som "et ordinært virkemiddel når man står overfor en varig ulikevekt i betalingsbalansen". Denne holdningen til valutakursene uttrykkes ofte med ordene faste, men justerbare kurser.

Både for land med betalingsunderskott og for land med betalingsoverskott bør det være en plikt å tilpasse sin politikk slik at en oppnår likevekt. - Dette er en forholdsvis ny idé. Tidligere mente de fleste at oppsto det mangel på balanse i betalingene mellom landene var det underskottslandene som, gjennom endringer i sin økonomiske politikk, burde sørge for at en fikk balanse.

SDR bør bli den viktigste formen for seddelbank-reserve. Alle land bør være forpliktet til å veksle inn sin egen valuta i SDR, når andre land ønsker det. Dollaren skal ikke lenger ha noen særstilling i systemet.

Et viktig punkt i planene er at tilgangen på SDR bør styres gjennom vedtak i internasjonale organer. En får derved muligheter for å sørge for at den samlede mengden av seddelbankreservene blir "passe stor". En annen sak er dt det nok er delte meninger om hva som er en "passe stor mengde" av SDR.

De fleste ländene i tyve-landskomiteén mener at det bør opprettes en forbindelse mellom tildeling av SDR og utviklingshjelp. Dette vil innebære følgende: Sett f.eks. at man finner at verdenshandelen vil være tjent med at tilgangen på SDR økes med 1 milliard enheter. Hvor mye av denne milliard som vil bli tildelt det enkelte land, vil bl.a. avhenge av om landet har behov for utviklingshjelp. Eventuelt kan en lage et system hvor SDR lånes ut til utviklingslandene av Verdensbanken eller en annen internasjonal institusjon.

MÅLSETTINGENE FOR DEN ØKONOMISKE POLITIKKEN

Grunnleggende og avledede målsettinger

Staten vil med sin politikk ta sikte på å tilfredsstillе visse målsettinger. Noen av dem er hva man kaller "grunnleggende målsettinger". Andre er avledede målsettinger som ønskes tilfredsstilt fordi dette vil bidra til å tilfredsstillе de grunnleggende målsettingene.

Et eksempel på et sett av målsettinger

Vi skal se på et eksempel på et sett av grunnleggende og avledede målsettinger. Dette eksemplet er laget slik at det uttrykker et syn som var nokså vanlig i Norge fra 1945 og fram til begynnelsen av 1970-årene. Det bør imidlertid understrekes at målsettinger nødvendigvis gir uttrykk for vurderinger. Det ville være feilaktig å tro at det ut fra "et sosialøkonomisk synspunkt" eller et "vitenskapelig synspunkt" er slik at en bør prøve å få tilfredsstilt de målsettingene som er nevnt nedenfor. Hverken sosialøkonomien eller noen annen vitenskap kan gi svar på spørsmålet om hva målsettingene bør være.

Som eksempler på grunnleggende målsettinger kan nevnes:

- (1) Full sysselsetting. Med dette mener en at ingen som ønsker å arbeide skal være nødt til å være arbeidsledig.
- (2) Høyt forbruk (i dag). Parentesen "i dag" er tatt med for å gi uttrykk for at denne målsettingen ikke sikter til forbruk i framtidige perioder. I målsetting nr. 3 er det tatt standpunkt til forbruket i framtidige perioder.
- (3) Høyt forbruk i framtiden
- (4) Mye fritid (i dag). Dette innebærer dels at det bør arbeides få arbeidstimer pr. uke, og dels at feriene bør være lange.
- (5) Mye fritid i framtiden
- (6) Rimelig fordeling av forbruket. Det vil her bl.a. være snakk både om fordelingen av forbruket på offentlig forbruk og privat forbruk, og om fordelingen av det private forbruket på de enkelte individer. For at denne målsettingen skal bli entydig må det selvsagt gjøres nærmere rede for hva det vil si at

fordelingen av forbruket er rimelig.

Med utgangspunkt i disse grunnleggende målsettingene vil en kanskje finne fram til følgende avledede målsettinger:

(7) Høyt nasjonalprodukt (i dag). Denne målsettingen bygger på ønsket om høyt forbruk i dag (målsetting nr. 2) og høy investering (jfr. den avledede målsettingen nr. 9 som er referert nedenfor). Er størrelsen på importoverskottet gitt, vil det være slik at jo høyere nasjonalproduktet er, dess høyere vil summen av forbruk og investering være. (Jfr. s. 55-56). -Av målsettingen om høyt nasjonalprodukt kan en avlede følgende målsettinger:

- 7. a) Høyt nasjonalprodukt pr. arbeidstime
- 7. b) Full sysselsetting
- 7. c) Mange arbeidstimer pr. uke og korte ferier

(8) Høyt nasjonalprodukt i framtiden. Høyt nasjonalprodukt i en framtidig periode vil gi grunnlag for høyt forbruk i denne perioden. (Jfr. målsetting nr. 3). Høyt nasjonalprodukt i en bestemt framtidig periode vil også gi grunnlag for høy investering i denne perioden, og dette vil gi grunnlag for høyere levestandard i etterfølgende perioder. (Jfr. det som er sagt i tilknytning til målsetting nr. 9). Ønsket om høyt nasjonalprodukt i framtiden blir ofte uttrykt i form av et ønske om rask økonomisk vekst. Som nevnt på s. 108 vil man med farten i den økonomiske veksten gjerne mene det samme som størrelsen av vekstraten for bruttonasjonalproduktet. Pr. definisjon er det da naturligvis slik at med gitt størrelse på nasjonalproduktet i dag, vil nasjonalproduktet i framtiden bli større jo raskere den økonomiske veksten er.

(9) Høy investering. Denne målsettingen bygger på ønskene om høyt nasjonalprodukt og mye fritid i framtiden. (Jfr. målsettingene nr. 8 og nr. 5). Jo større investeringene er i dag, dess mer realkapital vil en ha i framtiden. Og jo mer realkapital en har i framtiden, dess høyere nasjonalprodukt og dess mer fritid vil en kunne få i framtiden.

(10) Rimelig fordeling av investeringene. Denne målsettingen vedrører bl.a. fordelingen av investeringene på de ulike næringer. - Også denne målsettingen bygger på ønskene om høyt nasjonalprodukt og mye fritid i framtiden. Jo fornuftigere en investerer i dag, dess større nasjonalprodukt og dess mer fritid

vil en (under ellers like forhold) kunne oppnå i framtiden.

(11) Balanse i utenrikshandelen. Med denne målsettingen mener en som regel at importen ikke bør bli større enn eksporten. Derimot vil en i alminnelighet ikke ta sikte på å hindre at eksporten blir større enn importen. - Ut fra målsettingene om høyt forbruk og høy investering er det ønskelig med et stort importoverskott. Kan en ikke oppnå lån i utlandet, vil imidlertid resultatet av et stort importoverskott bli en rask reduksjon av landets valutabeholdning. Dette kan da skape vanskeligheter i framtiden. Av hensyn til målsettingene nr. 3 og nr. 5 (høyt forbruk og mye fritid i framtiden) kan det derfor være ønskelig med balanse i utenrikshandelen. Hvis landet kan oppnå lån i utlandet, vil det derimot kanskje være fordelaktig ut fra målsettingene nr. 3 og nr. 5 å ha et stort importoverskott. Et importoverskott skaper muligheter for høyere investering, noe som igjen gir høyere nasjonalprodukt i framtiden (Jfr. s. 120).

(12) Stabile priser. På s. 90 - 92 har vi drøftet målsettingen om stabile priser. Det går fram av drøftingen at den kan være avledet av bl.a. målsettingene nr. 1 (full sysselsetting), nr. 11 (balanse i utenrikshandelen) og nr. 6 (rimelig fordeling av forbruket).

Kommentarer til eksemplet

Noe av det en kan feste seg ved i forbindelse med listen i avsnittet ovenfor, er at én og samme målsetting kan både være en grunnleggende målsetting og en avledet målsetting. (Full sysselsetting er både en grunnleggende målsetting og en målsetting som er avledet av ønsket om høyt nasjonalprodukt.) Viktigere er at de enkelte målsettingene kan stille motstridende krav. Et eksempel på dette har en i at ønsket om høyt nasjonalprodukt innebærer at det er ønskelig med mange arbeidstimer pr. uke, mens målsettingen om mye fritid innebærer at det er ønskelig med få arbeidstimer pr. uke. Et annet eksempel som ikke kommer fullt så tydelig fram ved listen ovenfor, er at det kan eksistere konkurranseforhold mellom høyt forbruk (idag) og høy investering. Med gitt størrelse på nasjonalprodukt og importoverskott, vil det være slik at jo høyere forbruket skal være, dess mindre må investeringene bli (Jfr. s. 56).

Det forholdet at de enkelte målsettingene i noen monn stiller motstridende krav, innebærer at det ikke er tilstrekkelig å finne fram til en liste med målsettinger. Skal et lands regjering få et tilfredsstillende utgangspunkt for den økonomiske politikken, må den også ta standpunkt til hvordan de ulike målsettingene skal avveies mot hverandre.

I debattene om hvilken økonomisk politikk som bør føres, vil en ofte beskjeftige seg med avledede målsettinger uten hver gang å peke på hvilke grunnleggende målsettinger de er avledet av. Dette kan til dels skje i så stor monn at det kan se ut som om enkelte har glemt utgangspunktene for visse målsettinger som opprinnelig ble introdusert som avledede målsettinger.

Eksempel: Målsettingene om stabile priser og balanse i utenriks-handelen spiller en framtreddende rolle i norsk økonomisk-politisk debatt. Enkelte ganger har en kunnet få inntrykk av at disse målsettingene er blitt tillagt en egenverdi som skulle tilsi at de hører hjemme i gruppen av grunnleggende målsettinger. - Om disse målsettingene bør høre hjemme i denne gruppen er selvsagt et vurderingsspørsmål.

Målsettingene i 1970-årene

Tidligere i dette kapitlet har vi gjort rede for et sett av målsettinger hvor ønskene om høyt forbruk og mye fritid spiller en grunnleggende rolle. I innledningen til settet sa vi at det ga uttrykk for et syn som var vanlig i Norge fra 1945 og fram til begynnelsen av 1970-årene.

Vi kunne ha føyd til at dette synet også er meget utbredt i dag.

En viss endring har likevel funnet sted, blant annet ved at det etterhvert er blitt flere som hevder at i dag er forbruket så høyt at det ikke lenger er ønskelig med noen økning i det (jfr. s. 7-8.)

Det er også blitt stadig flere som vil legge sterk vekt på følgende målsetting:

(13) Vern om natur og miljø

OFFENTLIG ØKONOMI

Oversikt over den offentlige økonomiske virksomhet

Den offentlige økonomiske virksomhet kan på ulike måter deles inn i grupper. En mulig inndeling er følgende:

1. Offentlig forbruk Offentlig forbruk er forbruk som direkte blir betalt av stat eller kommune. Noe av dette forbruket består i å tilfredsstille såkalte kollektive behov.

Eksempler: Offentlig administrasjon, vedlikehold av gater og veier. - Andre deler av det offentlige forbruket består i å tilfredsstille behov av mer individuell karakter. Eksempler: Skoletannpleien, undervisning i folkeskolene. - I slike tilfelle dreier det seg om forbruk som ansees viktig å få tilfredsstilt, og hvor man ved å la det offentlige betale, vil bidra til at ingen skal avstå fra dette forbruket.

2. Offentlige investeringer i realkapital. Eksempler: Investeringer i veier, jernbaner og sykehus.

3. Offentlig produksjon. En stor del av de varene og tjenestene som blir nyttet til offentlig forbruk og offentlig investering i realkapital, blir produsert i institusjoner og bedrifter som eies av staten eller kommunene. Dessuten produserer slike institusjoner og bedrifter også en del varer og tjenester som selges til private. Eksempler: Formidling av postforsendelser, produksjon av elektrisk kraft.

4. Inntektsoverføringer til private. Hovedpostene blant disse inntektsoverføringene er ytelser fra de sosiale trygdene og statens subsidiering av visse varer og tjenester.

5. Beskatning. Beskatningen brukes av myndighetene for å oppnå at den samlede etterspørselen blir "passe stor". Dette vil bli utdypet i et senere avsnitt som heter "Finanspolitikk". (Jfr. s. 142-144).

6. Långivning og opptak av lån. Når offentlige institusjoner yter lån er det for å gi låntakerne muligheter for å bruke varer og tjenester til bestemte formål. Eksempler på slike formål er boligbygging og kjøp av driftsmidler til jordbruksproduksjon. Når kommunene opptar lån, er det for å skaffe

penger til bestemte investeringer. Hovedformålet med statens innenlandske låneopptak er å bidra til at det blir "passe mye" penger blant folk. Staten kan også oppta lån i utlandet for å gjøre det mulig for landet å importere mer enn det eksporterer.

7. Regulering og kontroll av den private økonomiske virksomhet. I et moderne samfunn vil den økonomiske virksomheten i stor utstrekning være regulert av lover som er gitt av staten. Staten kan bl.a. sette i verk tiltak som priskontroll og vare-rasjonering.

8. Andre tiltak. Den offentlige økonomiske virksomhet vil også bestå av en del tiltak som ikke omfattes av de gruppene som er nevnt ovenfor. Eksempler: Forhandlinger om handelsavtaler og fastsetting av valutakurser.

Finanspolitikk

En viktig del av den økonomiske politikken blir fastlagt gjennom utformingen av de såkalte statsbudsjettene. I dette avsnittet skal vi se litt på det norske statsbudsjettet.

Statsbudsjettet er et budsjett for statens inntekter og utgifter. Regjeringen legger hver høst fram et forslag til statsbudsjett for neste år. Forslaget forelegges Stortinget som vedtar det; som regel etter å ha foretatt mindre endringer.

Statsbudsjettet omfatter ikke alle statens inntekter og utgifter. Dette skyldes blant annet at en del av den virksomheten staten selv driver, foregår i mer eller mindre selvstendige bedrifter (for eksempel Postverket og A/S Norsk Jernverk). Det føres også et særskilt regnskap for de offentlige trygdene. En del av innbetalingene til trygdene kommer likevel via statsbudsjettet.

Etter hvert som de budsjetterte inntektene kommer inn og de budsjetterte utgiftene blir utbetalt, blir dette registrert i statsregnskapet. Forskjellen mellom statsbudsjett og statsregnskap er som forskjellen mellom ethvert annet budsjett og det tilhørende regnskapet. Budsjettet er en plan for framtidige inntekter og utgifter, mens regnskapet for en periode først foreligger etter at perioden er avsluttet.

Postene i statsbudsjettet og statsregnskapet blir gruppert på forskjellige måter. I tabellen nederst på siden, som gir hovedtall for statsregnskapet for 1974, er det nyttet en gruppering som ofte brukes i økonomiske analyser.

Vi ser av tabellen at storparten av statsregnskapets inntekter kommer fra skatter og avgifter. Utgiftssiden domineres av to store poster. Den ene av disse er "kjøp av varer og tjenester" og den andre er "overført til andre".

Med indirekte skatter mener vi skatter som blir oppkrevd ved produksjon og omsetning av varer og tjenester. Skatter som ikke klassifiseres som indirekte skatter, kalles direkte skatter. Skattene på inntekt og formue er de viktigste direkte skattene.

I det norske statsregnskapet utgjør de indirekte skattene et langt større beløp enn de direkte skattene. Men for kommunene er direkte skatter den viktigste inntektskilden.

Den viktigste indirekte skatter er merverdiavgiften ("moms"). Produsenten av en vare betaler et beløp som utgjør en bestemt prosent av differansen mellom hans salgsinntekter og utgiftene til vareinnsats. Forhandleren av en vare betaler et beløp som utgjør en bestemt prosent av differansen mellom hans salgsinntekter og hans innkjøpskostnader. Den prosent-satsen som nyttes når merverdiavgiften regnes ut, er felles for alle produsenter og forhandlere.

Posten "kjøp av varer og tjenester" omfatter blant annet utgifter til offentlig administrasjon, undervisning og forsvaret.

<u>Hovedposter i statsregnskapet 1974</u>			Tall i milliarder kr.		
Post	Inntekter		Post	Utgifter	
1	Formuesinntekter	1,4	1	Renteutgifter	1,7
2	Skatter og avgifter	26,2	2	Kjøp av varer og tjenester	11,2
3	Overført fra kommuner og annen statsforvaltning	0,7	3	Overført til andre	14,5
4	Underskudd før lånetransaksjoner	0,2	4	Økning i innskuddene i offentlige foretak	1,1
	Sum	<u>28,5</u>		Sum	<u>28,5</u>

Posten "overført til andre" består blant annet av subsidier til næringslivet, overføringer til kommunene og overføringer til trygdeforvaltningen.

Som nevnt er "skatter og avgifter" den dominerende inntektsposten på statsbudsjettet. Jo mer husholdningene og bedriftene betaler i skatter og avgifter, dess mindre har de (under ellers like forhold) igjen til kjøp av varer og tjenester. Skatter og avgifter reduserer derfor den samlede etterspørselen i landet.

Utgiftspostene på statsbudsjettet øker den samlede etterspørselen. Dette gjelder helt direkte for posten "kjøp av varer og tjenester". Det gjelder noe mer indirekte for posten "overført til andre". Posten øker inntektene til dem som i siste instans mottar overføringene. Denne økningen bidrar til å øke deres etterspørsel, og derved også til å øke den samlede etterspørselen.

Statsbudsjettet er et viktig virkemiddel i statens politikk for å skape en "passe stor" samlet etterspørsel. Under ellers like vilkår blir samlet etterspørsel mindre hvis myndighetene (1) øker skattene og avgiftene eller (2) reduserer "overføringer til andre" eller (3) reduserer statens kjøp av varer og tjenester. Endringer av de samme postene i motsatt retning øker samlet etterspørsel.

Det er bare de tre første postene på venstre side av tabellen som er inntektsposter for staten. Den fjerde posten på venstre side, underskudd før lånetransaksjoner, viser differansen mellom summen av utgiftspostene på høyre side av tabellen, og summen av de tre inntektspostene på venstre side av tabellen. Under ellers like vilkår er det slik at jo større underskuddet før lånetransaksjoner er, dess større vil den samlede etterspørselen i samfunnet være. Stort underskudd før lånetransaksjoner betyr nemlig at utgiftspostene på statsbudsjettet (de postene som bidrar til å øke samlet etterspørsel) er store i forhold til inntektspostene (dvs. de postene som bidrar til å redusere samlet etterspørsel).

Med finanspolitikk mener vi stort sett de økonomiske beslutningene som får konsekvenser for postene på statsbudsjettet.

Etterspørselsbalansepolitikken i Norge i etterkrigstiden

Under og like etter den annen verdenskrig var den samlede etterspørselen i Norge mye større enn det samlede tilbudet. Den gang var mange varer rasjonert, og for de aller fleste varene var det fastsatt maksimalpriser. Rasjoneringsordningene ble anvendt for at etterspørselsoverskuddet ikke skulle føre til en urimelig fordeling av varene. Maksimalprisene ble brukt for å hindre en sterk prisstigning. Ved hjelp av restriksjoner på importen sørget man for at importoverskuddet ikke ble altfor stort.

I årene etter 1945 ble etterspørselsoverskuddet gradvis mindre. Rasjoneringen ble etter hvert opphevet. Også priskon-, trollen ble gradvis mindre omfattende, selv om det gikk mye langsommere å avvikle den. Fra begynnelsen av 1950-årene var statens detaljregulering av vareomsetningen forholdsvis begrenset. Derfor ble det viktig for regjeringen å sørge for at det ikke forekom noen stor mangel på balanse mellom samlet etterspørsel og samlet tilbud.

Det er antakelig riktig å si at i de siste 20-25-årene har den norske regjering ment at det er verre med for liten etterspørsel enn for stor. Den har nemlig lagt stor vekt på å unngå arbeidsløshet. Men det har langt oftere vært tendenser til etterspørselsoverskudd enn til etterspørselsunderskudd. Derfor har det ofte vært satt i verk tiltak for å begrense etterspørselen, men mye sjeldnere tiltak for å øke den.

Statens påvirkning av den samlede etterspørselen har først og fremst skjedd gjennom finanspolitikken og kredittpolitikken.

Avsluttende merknad

I økonomisk litteratur setter en ofte "merkelapper" på deler av den økonomiske politikken. Eksempler på slike merkelapper er pris- og lønnspolitikk, penge- og kredittpolitikk og finanspolitikk. Med "pris- og lønnspolitikken" sikter en til tiltak som påvirker prisene og lønningene. Disse tiltakene kan bestå i en direkte pris- og lønnsregulering, men kan også bestå i tiltak som mer indirekte påvirker prisene og lønningene.

En slik indirekte påvirkning kan bl.a. komme gjennom tiltak som endrer etterspørselen. Betegnelsen "penge- og kredittpolitikk" brukes i tilknytning til tiltak som har til hovedformål å påvirke likviditets- og kredittforholdene i samfunnet. Betegnelsen "finanspolitikk" brukes i tilknytning til tiltak som fører til utbetalinger fra og innbetalinger til den offentlige forvaltning.

Det er ikke slik at de merkelappene som er nevnt ovenfor fører til en gruppering av de enkelte tiltakene i skarpt adskilte grupper. En "politikk" blir ofte brukt som virkemiddel i en annen "politikk!" Eksempel 1: Sett at et lands regjering ønsker å redusere pengemengden i den private sektor, og at den derfor hever skattene. I et slikt tilfelle vil en kunne si at finanspolitikken blir brukt som et virkemiddel i penge- og kredittpolitikken. Eksempel 2: Sett at et lands regjering reduserer pengemengden i den private sektor fordi den ønsker å hindre en stigning i priser og lønninger. I et slikt tilfelle vil en kunne si at penge- og kredittpolitikken brukes som et virkemiddel i pris- og lønnspolitikken.